

Hrad Gýmeš a kultúrne pamiatky obce Jelenec

HRAD GÝMEŠ

1. Prehľad doterajšieho bádania o dejinách a architektúre hradu

Gýmešský hrad, ktorého zaujímavé dejiny boli od založenia až po samotný zánik hradu zviazané s významným Forgáčovským rodom, sa opodstatnene stal predmetom záujmu viacerých bádateľov a neušiel pozornosti ani autorom najstarších historicko-miestopisných prác 18. storočia. Jedným z prvých diel, v ktorom sa venovala väčšia pozornosť dejinám i opisu vtedy ešte zachovaného hradu bola historicko-geografická práca Mateja Bela z roku 1742.¹ Onedlho, v roku 1750 bola z príležitosti 500-ročného jubilea založenia hradu vydaná pamätná kniha rodinou Forgáčovcov. Táto vzácna práca priniesla základné údaje k jeho dejinám a aj citáciu 9 pamätných nápisov osadených na hrade, ktoré informovali o významných historických udalostiach a jeho dôležitých prestavbách.² Mladšie historicko-geografické práce Mateja Korabinského a Andreja Vályiho³ len v stručnosti zreprodukovali staršie údaje Mateja Bela, a tak sú pre poznanie hradu oveľa prínosnejšie jeho mladšie opisy z pera baróna Alojza Medňanského. Gýmešský hrad osobne navštívil na začiatku 19. storočia, teda tesne pred jeho spustnutím, a do svojej rukopisnej poznámkovej knihy z roku 1808 zaznamenal nielen zozbierané historické údaje, ale aj prepisy všetkých zmienených pamätných nápisov, ktoré spolu s hodnotným opisom hradu sčasti vypublikoval.⁴ I keď krátko nato hrad spustol, v práci Alexa Fényesa z roku 1843 a neskôr Jána Hunfalvyho z roku 1860 sa nekritickým preberaním Medňanského údajov uviedli už dávno neaktuálne informácie o „nenarušenom a obývatelnom“ stave hradu,⁵ na čo verejnosť až s odstupom času upozornil Matej Vertler vo svojom uverejnenom cestopise.⁶ V 2. polovici 19. storočia sa v dobovej literatúre objavujú zväčša len stručné alebo povest'ami podfarbené články o hrade⁷, avšak vďaka zriadeniu Uhorskej dočasnej pamiatkovej komisie (1872) sa začína rozvíjať aj odborný záujem o poznávanie a dokumentáciu pamiatok. V rámci základného výskumu uhorských hradov bol v roku 1887 pamiatkár Jozefom Könyökim preskúmaný a zdokumentovaný aj Gýmeš.⁸ Súčasne s terénnym výskumom sa prehĺbil aj archívny výskum, a tak sa po

publikovaní krátkych dejín hradu v monografii Nitrianskej župy (1898)⁹ objavuje v roku 1910 prvá samostatná monografia k dejinám rodu Forgáčovcov. Táto zatiaľ neprekonaná práca historika Ladislava Szabó-Bártfaia priniesla aj nové poznatky o dejinách samotného Gýmešského hradu.¹⁰ Približne v tom istom období sa intenzívnejšie venoval stavebným dejinám hornouhorských hradov vojenský historik Elemír Soós, ktorý sa ako prvý pokúsil načrtnúť a kresbne rekonštruovať stavebný vývoj Gýmeša. Jeho štúdiá sa žiaľ zverejnenia nedočkala a zachovala sa iba v rukopise.¹¹

V medzivojnovom období sa bližšie dejinám hradu venovala len historicko-miestopisná práca Júliusa Etheya a populárne súborné dielo Ludovíta Janotu o slovenských hradoch.¹² Odborné bádanie sa oživilo až po polovici 20. storočia v súvislosti so založením Pamiatkového ústavu v Bratislave. Úvodný prieskum Gýmeša v roku 1956 spracovala historička umenia Dobroslava Menclová, ktorej zistenia a nový korigovaný pôdorys hradu čoskoro prebrali viacerí autori. Sama svoje poznatky zverejnila až neskôr, avšak len útržkovito, a preto sa najcennejšími stali jej pracovné skice a poznámky uložené v autorkinej pozostalosti.¹³ Od 70. rokov 20. storočia sa histórii hradu venujú viaceré moderné práce zamerané na stredoveké dejiny hradov i spoločnosti,¹⁴ pričom výskum architektúry zaostáva.

Tento príspevok si preto dáva za cieľ doplniť a čiastočne korigovať doteraz zverejnené poznatky o stavebných dejinách hradu na základe výsledkov prebiehajúceho autorovho prieskumu.¹⁵

2. Založenie hradu a jeho vývoj do konca 13. storočia

K založeniu Gýmešského hradu v 13. storočí sa na rozdiel od väčšiny ostatných hradov na Slovensku zachovali obsažnejšie písomné pramene umožňujúce spolu s výsledkami terénneho prieskumu zrekonštruovať aj jeho pôvodnú stavebnú podobu. Doteraz však zostáva nezodpovedaná otázka novej existencie staršieho predchodcu kamenného hradu, ktorou sa už zaoberalo viacero historikov. Predpoklad vychádza hlavne z údaju v zoborskej listine z roku 1113, podľa ktorej patrila časť obce Kostol'any situovaná tesne pod hradným vrchom akýmsi *podhradčanom*, čo nepriamo napovedá nutnú existenciu blízkeho hradu. V súlade s doloženým veľkomoravským osídlením okolia hradu a slovanským pôvodom názvu hradného vrchu *Dyun* (Devín, Divín), sa historici Jankovič a Ratkoš priklonili k názoru o novej existencii staršieho predchodcu Gýmeša pred rokom 1113.¹⁶ Príslušnosť uvedených podhradčanov by sa síce mohla vzťahovať aj na vzdialenejší Nitriansky hrad, no k možnosti existencie predchodcu Gýmeša sa prikláňa aj samotný názov

hradu *Dyvenkuy* uvádzaný v listine z roku 1275, čo v preklade znamená Dievčí kameň.¹⁷ Konečnému rozuzleniu tohoto problému môže ale napomôcť len archeológia, nakoľko sa počas doterajších povrchových prieskumov v areáli hradu nenašli staršie nálezy než z 13. storočia.¹⁸

Výstavbu kamenného hradu vyvolali pomery v Uhorsku vzniknuté po ničivom Tatárskom vpáde v roku 1241. Kráľ Belo IV. v záujme posilnenia obrany kráľovstva začal darovať miesta vhodné na opevnenie tým svojim verným, ktorí boli schopní stavať hrady, pričom tieto mali slúžiť na „ochranu ich osôb a na prospech krajiny“.¹⁹ Týkalo sa to predovšetkým verných kráľových prívržencov z radov vyššej šľachty, ku ktorým patrili aj Ondrej a Tomáš, synovia Ivanku z rodu Hunt-Poznanovcov. Obaja sa v roku 1241 zúčastnili v osudnom boji proti Tatarom pri rieke Slanej, kde pomohli kráľovi pri úteku. Tomáš boj neprežil a Ondrej zostal na území dnešného Slovenska, kde sa pustil do výstavby silno opevneného hradu Turiec (Zniev). V ňom sa „mohlo veľmi veľa našich ľudí umiestniť v záujme vlastnej ochrany“, píše kráľ v darovacej listine pre Ondreja z roku 1253.²⁰ Pre veľké zásluhy sa čoskoro komesovi Ondrejovi od kráľa dostalo najvyšších pôct, čo sa nakoniec odrazilo aj v kráľovej ústretovosti pri udeľovaní štedrých donácií.

Zmienenou darovacou listinou Belu IV. z roku 1253 už Ondrej nadobudol druhú časť kráľovskej zeme *Gymus*, nachádzajúcej sa v susedstve dávnejšie nadobudnutého rovnomenného majetku. Dôležitá je pritom skutočnosť, že v rámci vymedzenia nového územia sa v listine už uvádza existujúci Ondrejov hrad na vrchu *Dyun*, ležiacom na dávnejšie získanom území. Novou donáciou si tak Ondrej len rozšíril svoj starší majetok v bezprostrednom okolí už stojaceho hradu. Jeho samotný vznik tak možno položiť pred rok 1253 a začiatok výstavby predpokladať krátko po odchode Tatarov.²¹ Ak by sme prijali aj rodovú tradíciu Forgáčovcov o založení hradu v roku 1250, znamenalo by to, že už v tom roku musela byť dokončená jeho najstaršia ucelená časť.²² Vhodný výber staveniska na skalnatom výbežku (514 m) v južnom pásme Tribečského pohoria umožňoval z hradu široký priehľad do údolia Žitavy s kedysi významnými diaľkovými komunikáciami a tiež kontrolu príchodu cez horský hrebeň smerom na Ponitrie. Rozborom hradnej zrúcaniny možno dospieť k poznatku, že výstavba hradu sa začala hranolovou obytnou vežou 9,4 x 9,7 m, situovanou na najvyššom mieste brala (obr.5/1). Veža vymurovaná z miestneho lomového kameňa sa zachovala do výšky troch pôvodných podlaží, ktoré boli oddelené trámovými stropmi. Zachovaný vstup v dolnej úrovni severovýchodnej fasády pôvodne sprístupňoval prízemie, ktoré z obranných dôvodov nebolo s poschodím prepojené. Naň viedol samostatný vstup od severozápadu, opatrený pravdepodobne

zdvíhacím mostíkom.²³ Z poschodia sa potom zachovaným schodiskom v hrúbke múru prechádzalo na vyššie obytné podlažie, avšak kvôli mladším prestavbám objektu už nie je možné stanoviť pôvodnú výšku a ani celkovú podlažnosť veže. Z exteriérovej juhozápadnej a juhovýchodnej strany boli fasády veže lemované symetrickými dvojicami nárožných pilierov, a to do výšky troch podlaží (obr. 4). V prísne pravidelnom architektonickom ohraničení fasád vysokými piliermi nad rámec statických požiadaviek vidno zjavný výtvarný úmysel s cieľom zvýraznenia honoru stavebníka. Zvyšné dve fasády neboli piliermi olemované, nakoľko sa z týchto strán už od začiatku rátalo s ohradením veže, a teda s nemožnosťou ich vizuálneho uplatnenia z diaľkových pohľadov. Nasvedčujú tomu nielen tenšie múry odvrátených fasád ale i sem lokalizované vstupy do veže. Pre prichádzajúcich sa tak stavba z diaľky pripodobňovala honosným románskym vežiam z francúzskych oblastí, pre ktoré bolo takéto členenie piliermi alebo pilastrami charakteristické (obr. 7).²⁴

Návazne bol na vežu napojený hradobný múr²⁵ vymedzujúci na severe uzavretý trojboký areál so stranami cca 70, 56 a 72 m. Opevnenie pozostávalo z priamych línií hradobného múru a len na severnej strane sa klukatilo sledujúc nepravidelný okraj skalných stien. Na zachovaných úsekoch vidno, že

1. Celkový pohľad na hrad od severozápadu. Foto M. Bóna 1995.

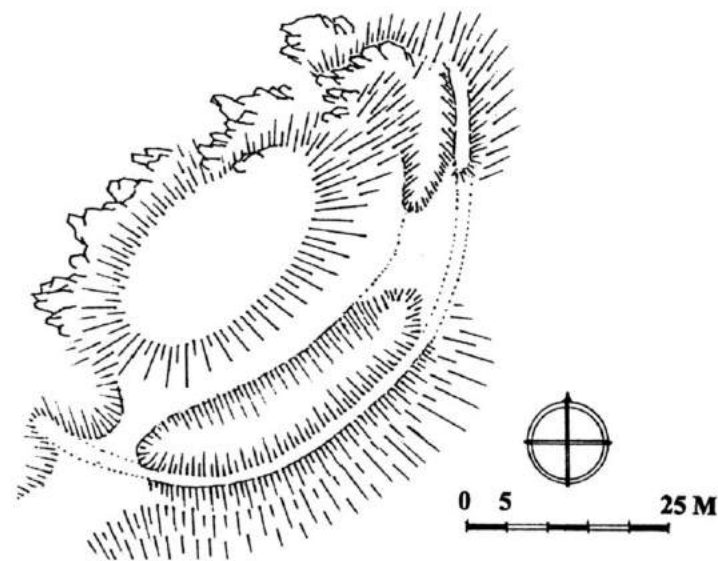
hradba bola zakončená tzv. cimburím - ozubeným zakončením slúžiacim potrebám obrancov. Úsek múru vedúci severovýchodne od veže cimburie neobsahoval, nakoľko tvoril po celej výške vonkajšiu stenu obytného paláca. Naň sa od severu pripájala druhá veža podkovovitého pôdorysu, dohliadajúca na hlavný vstup v severovýchodnom úseku opevnenia (obr.5/2,3). Kým z pôvodnej architektúry paláca sa zachovali len časti obvodových murív, južná stena veže je v dotyku s palácom zachovaná do pôvodnej výšky troch podlaží. Jej jednotlivé podlažia boli rovnako ako u hranolovej veže prekryté trámovými stropmi, pričom z prízemnia viedlo na poschodie obdobné schodisko v hrúbke západného múru, presvetlené iba malým štrbinovým okienkom. Niektoré spoločné znaky oboch veží a väzba minimálne jednej z nich na palác sú dokladom toho, že opísaný stavebný celok je výsledkom postupnej realizácie jedného stavebného konceptu a nie viacerých samostatných etáp, ako to doposiaľ uvádzala literatúra.²⁶

Pri porovnaní Ondrejovho hradu s ostatnými známymi hradmi Uhorska z polovice 13. storočia je evidentné, že *Dievči kameň* nesie na svoju dobu vysoko progresívne prvky hradnej dispozície. Ide hlavne o počet a samotné situovanie veží, ako aj ich polohu v opevnení. Veže nestoja v chránenom úzadí hradného areálu ako to bývalo zvykom, ale vynímajú sa na prístupovej strane a navyše svojou predstúpenou polohou z línie opevnenia sa aktívnejšie podieľali na streleckej obrane priláhlých opevnení. Zvlášť podkovovitá veža nad hlavným vstupom mohla svojim zaobleným čelom dobre pokryť streleckú obranu prístupovej cesty a zároveň lepšie odolávať dopadajúcim strelám útočníkov. Aj samotná poloha paláca v čele dispozície a v priestore medzi vežami je vysoko progresívna a v prostredí Uhorska rozšírená až v 14. storočí.²⁷ Z toho vidno, že Ondrej pri stavbe hradu uplatnil najmodernejšie prvky vtedajšej hradnej architektúry a že ako kráľov oblúbenec a skúsený stavebník hradov mal priame kontakty s poprednými stavebnými hutami. Vzhľadom na prostriedky a možnosti, ktorými pri kráľovej ústretovosti disponoval, je teda reálne predpokladať dokončenie opísaného stavebného komplexu v tradovanom roku 1250.²⁸

Dalšie rozširovanie, prevádzkovanie i údržba hradu boli závislé od výšky príjmov z majetkov panstva, a tak sa Ondrej v priebehu nasledujúcich rokov usiloval o zväčšovanie a zaokrúhľovanie majetkov v okolí hradu, čo je evidentné z viacerých darovacích listín 2. polovice 13. storočia. Z nich sa tiež dozvedáme, že hrad odolal ničivým útokom vojska českého kráľa Přemysla Otakara II. v roku 1271 a 1273, kedy podľa slov kráľa Ladislava IV. bol Gýmeš bránený jeho majiteľmi tak, že „*neutrpel žiadne škody*“ ba dokonca „*strážil mier a pokoj v kraji a kráľovstve*“.²⁹ Z tohto vidno, že hrad tvoril v

uvadenom období spoľahlivý oporný bod v sieti hradov určených na ochranu kráľovstva a zároveň poskytoval bezpečné útočisko a komfortné sídlo Ondrejovej rozrastajúcej sa rodiny.

V rodovom sídle čoskoro dospeli Ondrejovi piati synovia, spomedzi ktorých sa Tomáš stal najvýznamnejším a od postu kráľovského taverníka cez krajinského sudcu sa vyšvihol za člena kráľovskej rady a nitrianskeho i tekovského župana. Z dôvodu stanovenia spôsobu užívania jednotlivých priestorov hradu i okolitých lesov sa medzi súrodencami v roku 1295 uskutočnila del'ba za prítomnosti zástupcov nitrianskej kapituly. Z popisu del'by vyplýva, že hrad sa skladal z „*veľkého paláca*“, v ktorom bolo Tomášove obydlie, z „*menšej veže na východe*“ a „*väčšej veže na západe ...vonkajšieho opevnenia... cisterny ... malej sýpky*“, pričom veľkú skalú mimo hradu vedľa prístupovej cesty si pre seba vyhradil Tomáš „*na budúcu možnú výstavbu svojho hradu*“.³⁰ Zmienené objekty napriek nesprávne uvedenej svetovej orientácii možno s istotou stotožniť s hranolovou „*väčšou vežou*“, podkovovitou „*menšou vežou*“ a „*veľkým palácom*“ uprostred nich, pričom situovanie sýpky a cisterny už dnes pre zasypanie nie je možné. Zaujímavý je údaj o pláne výstavby Tomášovho hradu na susednej skale, čo poukazuje na snahu najzá-

2. Pôdorysné zameranie opevnenia v polohe Várhegy. Zameranie a kresba M. Bóna.

možnejšieho zo súrodencov prezentovať svoj honor vlastným opevneným sídlom. Prieskum skalnej vyvýšeniny cca 35 m východne od pôvodného vstupu do hradu aj skutočne preukázal realizovanie Tomášovho úmyslu. Zvyšky jeho sídla pozostávajúceho z pozdĺžnej palácovej budovy sa dodnes zachovali ako súčasť stavebného komplexu neskorogotického paláca vo východnom ukončení predhradia (obr. 5/12). Išlo pôvodne o budovu lichobežníkového pôdorysu 23-24 x 10 m s minimálne dvomi murovanými podlažiami, situovanú na samý okraj skalného výbežku. Vzhľadom na množstvo mladších prestavieb sa z paláca najlepšie zachovalo jeho južné vstupné priečelie. Vstup pozostával z kamenného hrotitého portálu s vpadlinou pre zdvíhací most, pričom z obranných dôvodov bol situovaný v úrovni druhého podlažia (obr. 6). Z rovnakého dôvodu bolo prízemné podlažie presvetlené iba úzkymi štrbinovými otvormi.³¹ Pôvodný vzhľad zvyšných fasád, členenie interiéru ako aj predpokladané opevnenie pred vstupom zatiaľ nepoznáme pre výrazné prestavby a objemné zásypy sutín. V každom prípade je možné z doterajších poznatkov opísanú stavbu stotožniť s opevneným sídlom župana Tomáša a doložiť tým u nás ojedinelý druh tzv. dvojhradu, t. j. hradu tvoreného dvomi susediacimi a samostatne stojacimi celkami (obr. 7).

Na konci 13. storočia tak vedľa rodového sídla pribudla nová Tomášova rezidencia, pričom oba celky obývané rodinami synov zosnulého Ondreja tvorili centrum rozsiahleho panstva s viac ako tromi desiatkami osád a dedín v Nitrianskej, Tekovskej a Ostrihomskej župe. V tomto čase už hrad ako kľúčová pevnosť v krajine tvoril súčasť rozvinutejšej sústavy hradov budovaných za účelom obrany kráľovstva. Vďaka ich polohe nad strategickými komunikáciami a ich vzájomnému vizuálnemu prepojeniu sa mohla obrana územia rýchlo skoncentrovať optickými signálmi. Dokladom toho je skutočnosť, že s vizuálnym prepojením na Gýmeš sa rátalo pri výstavbe neďalekého mladšieho Čierneho hradu, hradu Hrušov ale i vzdialenejšieho Topolčianskeho hradu na Ponitří.³²

3. Hrad v moci Matúša Čáka a jeho osudy do začiatku 15. storočia

S výstavbou hradov Hrušov a Topolčany v priebehu poslednej tretiny 13. storočia súvisí rod Čakovcov, z ktorého vynikol oligarcha Matúš Čák Trenčiansky. Jeho moc sa posilnila po roku 1296, kedy sa stal palatínom, pričom pomocou intríg v zápasoch o trón sa postupne stal majiteľom väčšiny územia dnešného Slovenska. Napriek tomu sa bratia Ondrej, Ivánka

a Mikuláš pustili z kráľovho poverenia do boja proti Matúšovi a zostali kráľovi naďalej verní. Najstarší z bratov, kaločský arcibiskup Ján, dokonca korunoval nového kráľa Václava III. (Ladislava V.) a župan Tomáš sa stal jeho verným barónom a najbližším radcom. Situácia sa v neprospech predkov Forgáčovcov obrátila v roku 1303, kedy Matúš prešiel na stranu Karola Róberta a začal otvorene útočiť na prívržencov kráľa. Takto, za bližšie neznámych okolností, no pravdepodobne krátko po smrti vplyvného župana Tomáša (1303), prepadol Matúš aj hrad Gýmeš a nechal zabiť Tomášových bratov Ondreja a Ivánku.³³ Hrad spolu s celým panstvom zaujal a za kastelána sem dosadil svojho servienta Detrika. Pre predkov Forgáčovcov to znamenalo katastrofu. Z obrovského majetku zostalo potomkom Ondreja a Ivánku len zopár obcí a ich rodiny museli žiť mimo svojho rodového sídla.

Gýmešský kastelán Detrik sa do dejín zapísal tým, že s vedomím Matúša prepadol a vypálil biskupský hrad v Nitre. Tento zločin sa dostal aj do zoznamu najväčších škôd spáchaných Matúšom na cirkevných majetkoch, uvádzanom v exkomunikačnej listine nitrianskeho biskupa z roku 1318.³⁴ Pre stavebné dejiny

3. Donačná listina kráľa Belu IV. vydaná 13. 3. 1253.

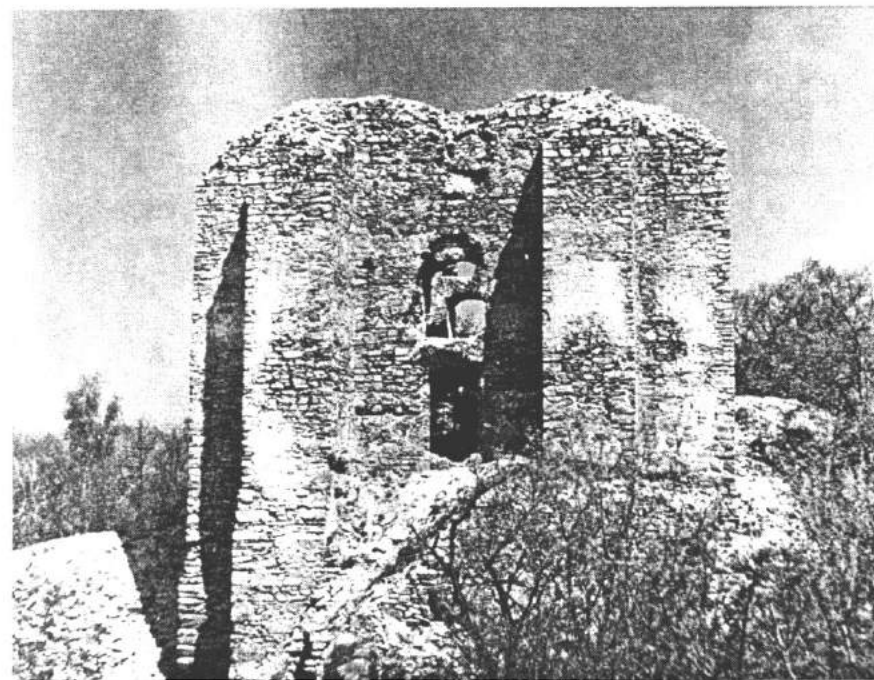
Gýmešského hradu je zaujímavé, že práve s Detrikovým menom sa spája aj názov jedného z hradných palácov. Dozvedáme sa o ňom z del'by hradu v roku 1412, kedy sa vo „vonkajšom hrade“ uvádza „palác ľudovo zvaný *Detrehpalataya*“.³⁵ Jeho polohu teda treba hľadať v priestore východného predhradia – zmienenej vonkajšej časti hradu, ktorá ale vznikla neskôr po ukončení Čákovkej nadvlády (obr. 5/B). Podľa doterajších poznatkov o zástavbe tohto priestoru v čase pôsobenia Matúšovho kastelána je možné Detrikov palác stotožniť len s niekdajším palácovým sídlom župana Tomáša. Táto komfortná a vtedy ešte solitérna stavba mohla byť po zaujatí hradu využívaná, prípadne i prestavaná Detrikom a neskôr, keď sa po vybudovaní predhradia stala jeho súčasťou, si naďalej zachovala tradíciu mena Matúšovho kastelána.³⁶

Násilná držba Gýmeša Matúšom Čákom sa skončila až po jeho smrti v roku 1321.³⁷ Následne sa hrad s celým majetkom dostal do rúk kráľa, ktorý sem dosadil svojho kastelána. V rokoch 1322-1345 túto funkciu zastával Pavol Maďar, po ňom v roku 1347 Ivánka Séči, v roku 1350 Laurincov syn Ladislav a postupne ďalší.³⁸ Je pritom prekvapujúce, že gýmešské panstvo a ani samotný hrad sa nedostali do rúk pôvodných majiteľov, ako tomu bolo u iných násilne zabraných majetkov. Nepomohli ani viaceré protesty predkov Forgáčovcov, ktorí mimochodom práve v tomto období začali používať prídomok *Forgáč*.³⁹ Kráľ Ľudovít dokonca odmietal Forgáčovcom vrátiť aj ich listiny vzťahujúce sa k hradu, ktoré si vyžiadal v súvislosti s darovaním Gýmeša kráľovnej Alžbete v roku 1356. Hrad tak zostal v spravovaní kráľovných kastelánov až do konca 60. rokov, kedy ho načas získal palatín Ladislav z Opole.⁴⁰

Z výpočtu majetkov hradu v roku 1386 je zrejmé, že počas držby kráľovských kastelánov narástol rozsah panstva až na 44 lokalít, čím sa gýmešské panstvo zaradilo medzi najväčšie a najvýznamnejšie hradné panstvá na našom území. Vzhľadom na uvedený nárast významu hradu možno podľa doterajších poznatkov z terénneho prieskumu predpokladať, že v tomto čase bol hrad rozšírený o východné predhradie, čím sa jeho rozsah zväčšil takmer na dvojnásobok (obr. 5/B). Opevnenie predhradia pozostávalo z rovných úsekov kamennej hradby, ktorá spojila dve dovtedy samostatné časti hradu v jeden celok. Novovymedzená plocha predhradia nepravidelného štvoruholníkového pôdorysu zahŕňala aj časť pôvodnej prístupovej cesty. Hlavný vstup teraz viedol cez prejazd na prízemí hranolovej veže v juhovýchodnom nároží opevnenia (obr. 5/8). Veža s dodnes zachovaným avšak neskôr prebudovaným prejazdom sa zachovala iba do výšky dvoch podlaží.⁴¹ Kým južný úsek opevnenia medzi vstupnou a veľkou hranolovou vežou je už silno narušený, dlhý a mierne zalomený východný úsek sa zachoval do pôvodnej

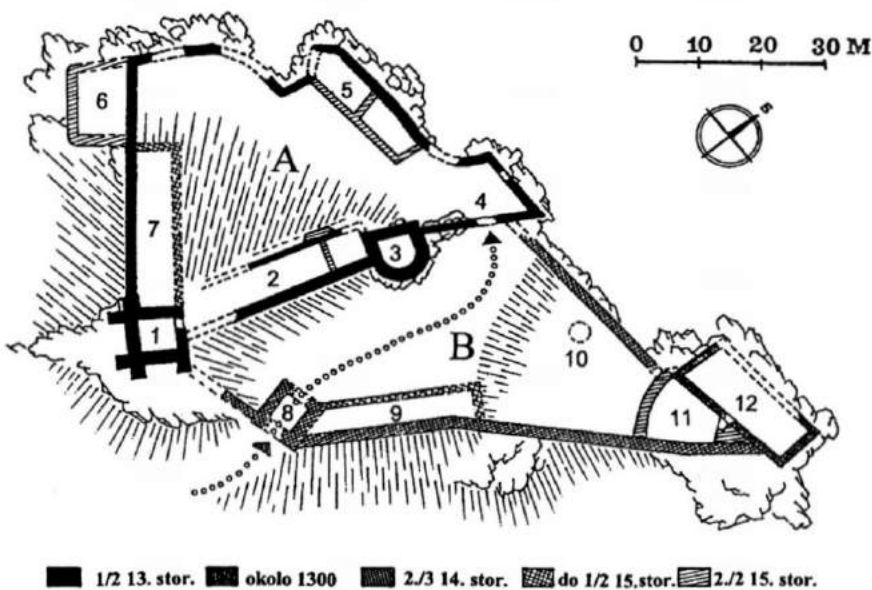
výšky aj s ozubmi cimburia. Na severovýchode sa pripájal k vstupnému priečeliu staršieho Tomášovho (Detrikovho) paláca, ktoré sa teraz ocitlo v ostrouhlom ukončení nádvorja predhradia. Severná línia opevnenia medzi palácom a nárožím opevnenia pri vstupnej bráne starého hradu sa zachovala len vo výrazne prestavanej podobe. Vybudovaním opísaného predhradia sa zvýšila obrana vstupov do oboch dovtedy oddelených častí hradu a zároveň sa tiež vytvorila nová opevnená plocha s dostatočným priestorom pre pobyt vojenskej posádky i perspektívne rozširovanie zástavby hradu.

V roku 1384 hrad opäť nachádzame v správe kráľovného kastelána. V tomto čase sa Blažej Forgáč stal správcom kráľovských pivníc a blízkym dôverníkom Márie, dcéry zosnulého kráľa Ľudovíta I. Na jej príhovor sa podujal spáchať atentát na uzurpátora trónu Karola II. Malého, ktorého sa mu aj vo februári 1386 podarilo smrteľne zraniť. Za tento odvážny čin kráľovná Mária už vo februári udelila hrad Gýmeš spolu s celým panstvom Blažejovi a jeho súrodencom, čím sa celý majetok po vyše ôsmich desaťročiach dostal späť do rúk pôvodných majiteľov.⁴² Blažej sa však vovedenia do panstva pre náhlu smrť nedožil, a tak si rodový majetok rozdelili jeho príbuzní.

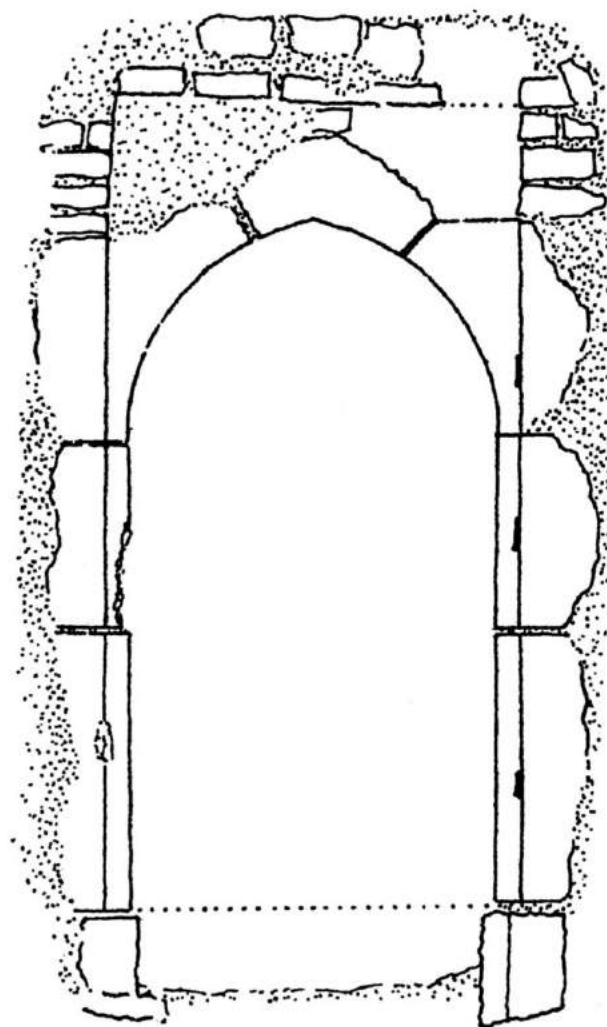
4. Hranolová obytná veža od juhozápadu. Foto I. Finta 1965.

Okolo držby jednotlivých podielov panstva vznikali v nasledujúcich rokoch dlhodobé spory. V súvislosti s nimi sa za prítomnosti svedkov v roku 1412 uskutočnila nová del'ba hradu a panstva medzi županom Petrom a Mikulášom Forgáčom, ktorí sa stali majiteľmi hradného panstva na základe ďalšej kráľovskej donácie z roku 1397. Písomný záznam z del'by nám prináša nové podrobnosti o vtedajšom charaktere hradu, ktorý si príbuzní rozdelili nasledovne: „ Vonkajší hrad so strednou vežou a Detrikovým palácom, ďalej stará brána vonkajšieho hradu, ktorá je zo strany obce Neverice a malá veža nad touto bránou, spolu so všetkými opevneniami a parkanom i akýmikoľvek ostatnými stavbami a zo všetkými náležitosťami vonkajšieho hradu budú patriť magistrovi Petrovi Forgáčovi a jeho dedičom. Okrem toho vnútorný hrad s veľkou alebo najväčšou vežou, parkanom, palácami, ostatnými stavbami a stavbami pripravovanými pripadne Mikulášovi“.⁴³

5. Pôdorys hradu na konci stredoveku s vyznačením stavebného vývoja. Zameranie a kresba M. Bóna.

Z popisu del'by je zrejmé, že Mikuláš získal rozsah pôvodnej, najstaršej časti hradu z polovice 13. storočia, v ktorej na rozdiel od opisu z roku 1295 už vystupuje viac než jeden palác a „ostatné“, zrejme podružné hospodárske stavby i „stavby pripravované“. Z toho vyplýva, že v čase spravovania Gýmeša kráľovskými kastelánmi a krátko po jeho znovunadobudnutí

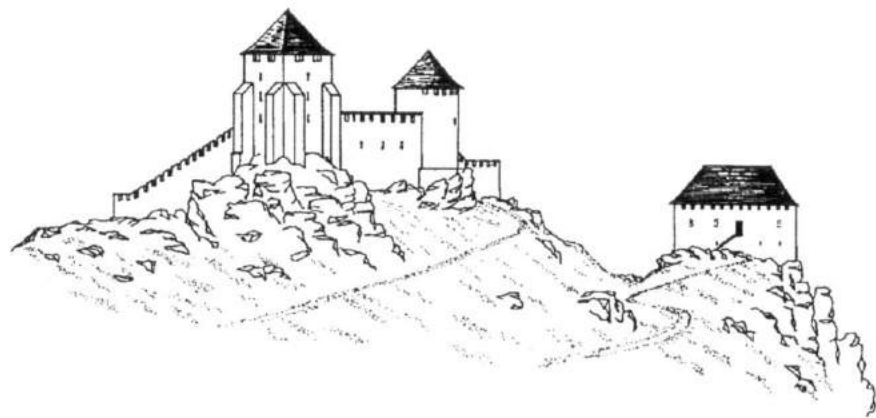

6. Vstupný portál do hradu župana Tomáša z konca 13. storočia. Zameranie a kresba M. Bóna.

Forgáčovcami tu prebehla rozsiahla stavebná činnosť. Petrovi pridelená „vonkajšia časť“ hradu je totožná so zmieneným východným predhradím s Detrikovým palácom a malou bránovou vežou spolu s „ostatnými“, bližšie nemenovanými stavbami. Opis tu ale uvádza aj ďalšiu, tzv. „strednú“ vežu na rozdiel od vnútorného hradu, kde sa okrem „veľkej alebo najväčšej veže“ už nespomína „menšia“, uvádzaná v roku 1295. Doterajšie poznatky z prieskumu umožňujú uvedené zmienky stotožniť s jednou a tou istou vežou podkovovitého pôdorysu, ktorá sa zrejme pre svoju vystupujúcu polohu do priestoru predhradia neskôr pokladala za jeho súčasť (obr. 5/3).⁴⁴

Pri snahe stotožniť v opise naznačený ďalší palác (paláce) vo vnútornom hrade s dodnes zachovanými zvyškami budov narážame na nedostatok presnejšie datovateľných prvkov, ako aj na problémy súvisiace s neskoršími výraznými prestavbami. Len dve palácové pozdĺžne budovy pristavané k vonkajšiemu opevneniu vnútorného i vonkajšieho hradu možno podľa okienok orientačne datovať do rozpätia 2. polovice 14. až konca 15. storočia.

Pozdĺžny palácový trakt vnútorného hradu dĺžky 28 m tvoril prístavbu k juhozápadnej hradbe a od západu sa napojil na veľkú vežu (obr. 5/7;8). Na najlepšie zachovanom vonkajšom priečelí paláca sa v úrovni 3. podlažia zachovalo kamenné ostenie obdĺžnikového okienka spolu s bielym omietkovým rámovaním, tzv. paspartou. V mieste napojenia paláca na vežu vidno neskorogotický sedlový portál, ktorý bol osadený v mieste pôvodného vstupu na poschodí veže (obr. 9).

7. Rekonštruovaný južný pohľad na hrad okolo roku 1300. Kresba M. Bóna.

Druhý, menší pozdĺžny palác v predhradi dĺžky cca 25 m mal iba dve podlažia a bol pristavaný k východnému úseku obvodového opevnenia (obr. 5/9). Od východu sa napájal na bočnú stenu bránovej veže, pričom ostenia dvoch malých obdĺžnikových okienok na vonkajšom priečelí boli osadené v mieste zamurovaných prieluk staršieho cimburia.⁴⁵ Nové okenné ostenia dostal aj tzv. Detrikov palác, z ktorých jedno je dodnes viditeľné na vstupnom priečelí v úrovni 3. podlažia. Opísaná stavebná činnosť s veľkou pravdepodobnosťou súvisí s rozširovaním obytných priestorov hradu po jeho znovuzískaní Forgáčovcami. Ďalšiu zástavbu oboch hradných celkov z tohto obdobia môže doložiť len archeologický výskum.

4. Premeny hradu v období neskorého stredoveku

Písomné pramene z doby okolo polovice 15. storočia nás informujú o pretrvávajúcich sporoch spoluvlastníkov hradu, potomkov Petra a Mikuláša. V roku 1443 sa dozvedáme o ich vzájomných konfliktoch v súvislosti s povinnou starostlivosťou o hrad, ktorej zanedbávanie malo za následok aj jeho zlú stráž.

8. Vonkajšie priečelie juhozápadného palácového krídla vnútorného hradu. V strede zamurované okno s omietkovou paspartou, v dolnej časti zvislé škáry zamurovaného cimburia. Foto M. Bóna 1998.

Kráľ preto nalieha na povinnosť vydržiavania strážcov v nepokojných časoch, ináč zamestná cudzích strážcov na trovy Forgáčovcov. O dva roky neskôr zas Mikulášovi synovia protestujú proti násilnému zabratiu ich časti hradu synmi Petra Forgáča. Situácia má pokračovanie aj v roku 1468, kedy naopak Petrovi potomkovia zaujali podiel Mikulášových synov.⁴⁶ Zo sporov je zrejmé, že hrad v tomto čase už obývali viaceré rodiny potomkov Petra a Mikuláša. I keď im za obydľia slúžili aj dve opevnené kúrie v Komjaticiach postavené ešte začiatkom 15. storočia, vznikla v nepokojných časoch potreba doplniť obydľia i na samotnom hrade.

Tento zámer bol v priebehu 2. polovice 15. storočia realizovaný novostavbou dvoch vežových palácov. Jeden z nich postavený vo vnútornom hrade, patriacom Mikulášovmu vnukovi Félixovi, bol zvonka pristavaný k západnému nárožiu opevnenia, čím nadobudol charakter vysunutej bašty (obr. 5/6). Svojou predstupujúcou polohou z línie opevnenia mohol teda zabezpečovať bočnú streleckú obranu obvodového opevnenia. Torzálne zachované steny prezrádzajú, že z obranných dôvodov boli okná dvoch exponovaných priechelí situované na najvyššom podlaží, pričom sa nedá vylúčiť dispozičná návaznosť paláca na staršie juhozápadné palácové krídlo vnútorného hradu. Stavba má po celej výške zaoblené nárožia rovnako ako ďalší vežový palác v predhradí, ktorý spolu s celým predhradím patril Petrovým vnukom, Petrovi a Gregorovi Forgáčovcom. Tento štvorpodlažný objekt bol včlenený do východného ostrouhlého kúta nádvorja tak, že sa napojil na vstupné priečelie Detrikovho paláca, s ktorým sa spojil v jednoliaty stavebný celok (obr. 5/10; 11). Vznikla tak zrastlica nepravidelného pôdorysu, ktorú pre svoj členitý obrys v listinách nazývali „osembokou vežou“.⁴⁷ Novopristavaná a výškovo dominujúca časť objektu svojim vybavením pripomínala ešte staré obytné veže. Ako štvorpodlažná stavba s lichobežníkovým interiérom bola totiž z obranných dôvodov prístupná až v úrovni 2. podlažia, a to segmentovým portálom napojeným na ochodzu priľahlej hradby. Jednotlivé podlažia boli dispozične prepojené so susedným starším palácom, pričom v úrovni najvyššieho podlažia bola situovaná reprezentačná sieň. Dvorové, konvexne tvarované vstupné priečelie malo zaoblené nárožia a členili ho nepravidelne rozmiestnené obdĺžnikové okná s kamennými ostentami (obr. 10). Niektoré ostentia boli dokonca opatrené nadokennými i podokennými rímsami, aké obsahovali aj dve okná juhovýchodného priečelia.⁴⁸ Je pravdepodobné, že už v tomto období viedla do predhradia aj druhá samostatná bránka situovaná v obvodovej hradbe tesne pod palácom.

Okrem zmienených novostavieb došlo niekedy na sklonku stredoveku aj

9. Neskorogotický vstupný portál na druhé podlažie hranolovej obytnej veže.
Foto M. Bóna 2002.

k prestavbe východného palácového krídla vnútorného hradu a k výstavbe ďalšej budovy v severozápadnom úseku opevnenia (obr. 5/2, 5). Neskorostredoveký hrad tak predstavoval členitý dvojdielny stavebný komplex s niekoľkými vežami, spĺňajúci nároky na obranu, obydlie i reprezentáciu popredného šľachtického rodu.⁴⁹

5. Úsvit novoveku a renesančné prestavby hradu

Po porážke uhorských vojsk pri Moháči 29. 8. 1526 sa začala vyše 150-ročná turecká nadvláda. V roku 1530 Turci podnikli pustošivý nájazd na územie medzi riekou Váh a Nitra, počas ktorého vydrancovali aj územie okolo Gýmeša. Hradu tak pribudol nový význam v súvislosti s formujúcou sa protitureckou obranou územia.

V 40. rokoch, kedy sa Forgáčovci pre viaceré lúpeže a zavraždenie cisárskeho kapitána dostali do nemilosti kráľa Ferdinanda, im bol majetok druhý raz odňatý. V súvislosti s prevzatím majetku do kráľovskej správy bol hrad počas trestnej výpravy proti Ferdinandovým odporcom v roku 1548 obliehaný a dobytý kráľovskou armádou pod vedením Mikuláša zo Salmu.⁵⁰ Nemilosť u kráľa ale dlho netrvala a už v roku 1550 došlo k uzmierneniu. Forgáčovci však boli nútení zaplatiť vysoké odškodné a k tomu ešte odstúpiť kráľovi 200 pozemkov v obciach hradného panstva.⁵¹

Po navrátení majetku pôvodným majiteľom opätovne dochádza k zanedbávaniu starostlivosti o Gýmešský hrad, a to v dôsledku jeho spoločného vlastníctva viacerými členmi rodu. Vzhľadom na veľký význam hradu kráľ opätovne súrí Forgáčovcov plniť si povinnosti vydržiavania a stráženia hradu. Z dôvodu stanovenia povinností jednotlivých spoluvlastníkov sa v roku 1562 medzi nimi uskutočnila aj jeho ďalšia deľba. Podľa spisanej dohody sa rad budov od stredy hradu smerom na východ, začínajúc od veže Manca po osembokú, vrátane tejto, stali vlastníctvom Petra a jeho potomkov. Týmto pripadli aj menšie stavby vedľa veže Manca, skaly ako aj menšia brána hradu. Ďalšia časť budov začínajúc od spomínanej osembokej veže po bránovú vežu, vrátane tejto, pripadli Žigmundovi a jeho deťom. Predmetom spoločného spravovania sa stalo obydlie kapitána hradu, izba strážcov veží, pričom východ z hradu pri cisterne si stanovili používať všetci.⁵² Z tohto je evidentné, že Petrovi pripadol vnútorný hrad s veľkou vežou, ako aj neskorogotický vežový palác v predhradí spolu s menšou bránou pod ním (obr. 5/1-7, 11, 12), pričom krajinský sudca Žigmund I. Forgáč nadobudol palác v predhradí spolu s vežou nad hlavnou bránou (obr. 5/8, 9). V tom čase sa rodiny oboch členov rodu už na hrade trvalo nezdržovali a žili zväčša v pohodlnejších komjatic-

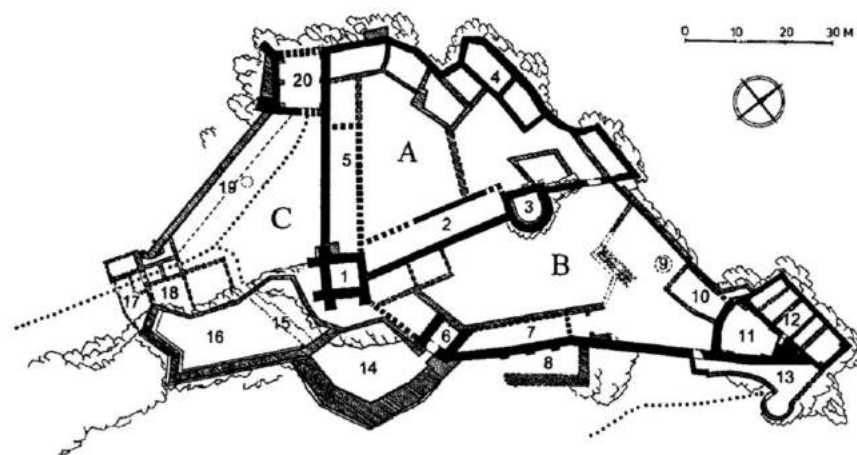
10. Vstupné priečelie neskorogotického vežového paláca vo východnom predhradí, v popredí zrúcaniny barokovej kaplnky sv. Jána. Foto M. Bóna 1994.

kých kaštieľoch. O hrad sa starali najmä z dôvodu jeho strategickej dôležitosti a bezpečného útočiska, ako aj z dôvodu ochrany rodového archívu a iných rodinných cenností. Po smrti Žigmunda I. Forgáča (1563) si jeho potomkovia vzhľadom na hádky v minulosti rozdelili v roku 1568 majetky tak, že Gýmeš a Komjatice získal syn Imrich, ktorý mal z nadobudnutých majetkov zabezpečiť potreby a stráženie hradu, ako aj opevneného kaštieľa v Komjaticiach.⁵³

Nie je známe, či Imrich podnikol nejaké stavebné úpravy na hrade, v rokoch 1583-1592 však inicioval rozsiahlu prestavbu Trenčianskeho hradu. Z písomných prameňov sa dozvedáme až o čiastkovej oprave Gýmeša Žigmundovým vnukom, ostrihomským arcibiskupom Františkom Forgáčom (okolo 1560, †1615).⁵⁴ Táto bližšie nedatovaná oprava uskutočnená z kráľovského poverenia sa mohla zrealizovať zrejme po roku 1595, kedy sa František stal nitrianskym biskupom a županom. Najneskôr tomuto časovému zaradeniu zodpovedá charakter priechodného parkanového opevnenia so vstupnou baštou trištvrtkruhového pôdorysu, vybudovaného pred menšou vstupnou bránou do predhradia (obr. 11/13; 13; 15/I). Celé opevnenie nevzniklo naraz a najmä jeho východný úsek využíva starší múr predbránia. Vstupná bašta s priechodným prízemím mala bránu orientovanú na západ, čím sa vyhla možnosti priameho ostreľovania obliehateľmi. V úrovni poschodia bašty sa dodnes zachovali zvyšky malých kľúčových strielní pre ručné palné zbrane, vyhotovené z jedného kusu kameňa. Ďalšie štrbinové strielne v korune západného úseku opevnenia boli cielene orientované na priestor pred vonkajším vstupom. Zrejme do približne rovnakého obdobia možno zaradiť zvyšky opevnenia nového južného predhradia, ktoré sa od juhozápadu napojilo na vnútorný hrad (obr. 11/C). Dodnes sa z neho nad terénom zachoval len krátky zalamovaný úsek obkolesujúci veľkú vežu pokračujúcu južne po hrane skalného hrebeňa. Pôvodný vstup do predhradia sa nezachoval a podľa všetkého bol situovaný na mieste neskoršieho barokového. Zachoval sa ale zvyšok náročnej valcovej vežičky pri vstupe, neskôr prekrytej mladšou hradbou.

Vo výraznejších opevňovacích a rekonštrukčných prácach ukončených v roku 1613 pokračoval Františkov brat, taverník a neskôr palatín Žigmund II. Forgáč, ako o tom informoval dobový pamätný nápis na hrade.⁵⁵ Žigmund bol známy tiež ako stavebník viacerých moderných renesančných pevností. V roku 1612 ukončil výstavbu pokrokovej šesťkrídlovej pevnosti na mieste staršieho hradu Halič, nechal tiež prestavať a rozšíriť Topoľčiansky hrad a spolu s bratom Františkom po roku 1620 dokončili novostavbu štvorkrídlovej opevneného kaštieľa v Tovarníoch.⁵⁶ Žigmundova prestav-

ba Gýmeša bola zameraná tak na zdokonalenie opevnenia, ako aj na zvýšenie komfortu bývania a reprezentatívnosti sídla. Podľa rodovej tradície dal Žigmund na najnižších častiach hradu vybudovať nové mocné opevnenie, pričom Matej Bel mu pripisuje tiež vybavenie hradu „*pyšnými jedálňami*“.⁵⁷ Doterajšie poznatky z terénneho prieskumu hradu pripúšťajú stožnenie uvedených stavebných aktivít s vybudovaním nového opevnenia južného predhradia (obr. 11/C). Jeho súčasťou bol bastión nepravidelného pôdorysu, ohraničujúci predhradie od východu, ktorý zaberá časť vyvýšeného skalného hrebeňa (obr. 11/16; 15/C). Účelom tohto moderného pevnostného prvku bolo pokrytie delostreleckej obrany juhovýchodného predpočia s prístupovou komunikáciou, ktorá už teraz smerovala nie do východného, ale do južného predhradia. Zalamovaná obvodová hradba bastiónu mala zošikmenú spodnú časť, pričom miesto napojenia na zvislú časť s delovými strieľňami zvýrazňovala plastická rímsa. Pôvodný tvar väčšiny strielní bol síce neskôr zmenený, no z fragmentov bieleho náteru na vonkajšej omietke poznáme aspoň pôvodnú farebnosť bastiónu. Na jeho juhovýchodnom hrote bola situovaná malá pozorovacia vežička, ktorej vzhľad nám ešte zachovali vyobrazenia hradu zo začiatku 19. storočia (obr. 17, 21). Súčasťou prestavby južného predhradia bolo aj vybudovanie novej obvodovej západnej hradby, ktorá prekryla staršiu

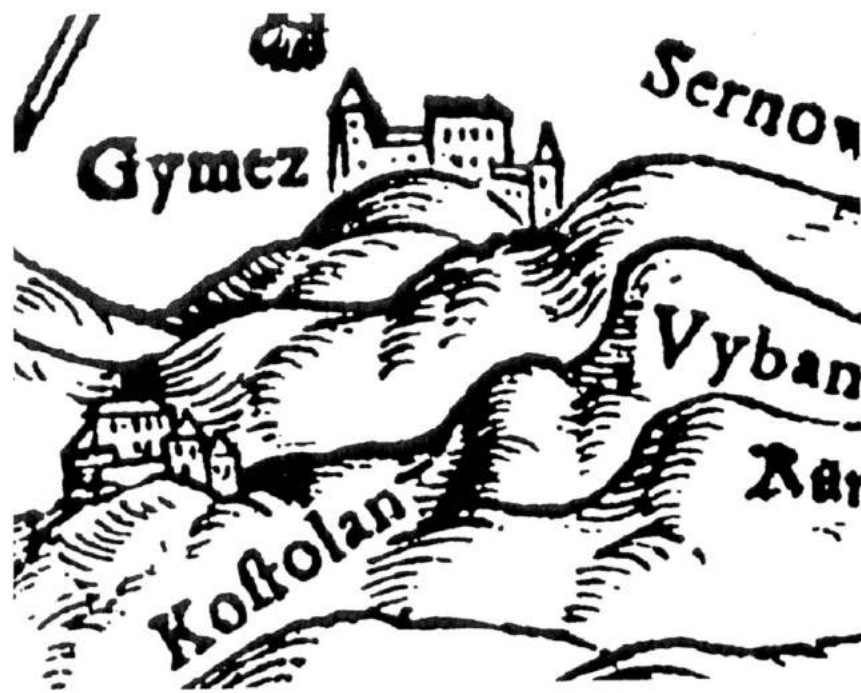
11. Celkový pôdorys hradu s vyznačením stredovekých (čierne) a novovekých murív (šrafované). Zameranie a kresba M. Bóna.

nárožnú valcovú vežičku. V jej spodnej časti boli situované dve široké strielne pre veľké delá, pričom hornú úroveň sprístupnenú po drevenej ochodzi členilo viacero štrbinových strielní pre ručné palné zbrane. Vzhľad vstupnej brány do predhradia, tvoriacej zároveň nový hlavný vstup do hradu, sa pre neskoršie prestavby nezachoval. K presunu prístupovej cesty do južného predhradia mohlo dôjsť najneskôr počas Žigmundovej prestavby, pričom príčinu zrušenia pôvodného vstupu vo východnom predhradí možno predpokladať najskôr z dôvodu jeho tamojšej väčšej zraniteľnosti. Totiž, kým starší vstup cez prejazd bránovej veže bol priamo vystavený strelám obliehateľov z ľahko prístupného juhovýchodného predpolia, nová brána bola zo strany palebných pozícií útočníka zakrytá skalným hrebeňom (obr. 11/18). Priestor pred starou vežovou bránou bol teraz zvonka obkolesený novým delostreleckým opevnením, sprístupneným z južného predhradia cez skalný tunel (obr. 11/15). Zvyškom tohto opevnenia je časť pravouhlo zalomeného nárožia bastiónu na skalnom výbežku pod východným opevnením predhradia (obr. 11/8; 15/G), pričom zvyšná časť pred niekdajšou bránou neskôr zanikla a bola nahradená polygonálnou baštou.⁵⁸ Streleckej obrane hradného areálu bola prispôbená aj prestavba juhozápadného palácového krídla vnútorného hradu, ktoré na najvyššom podlaží opatрили strielňami na obranu južného predhradia (obr. 11/5). Väčšie strielne boli zhotovené aj v nadstavbe juhovýchodného paláca vo východnom predhradí, odkiaľ bránili východné predpolie (obr. 11/7). Z ďalších renesančných úprav sa na hrade najlepšie zachovali valené lunetové klenby objektov vnútorného hradu.⁵⁹ Ako vidno, celá opísaná prestavba bola upriamená najmä na zdokonalenie hradného opevnenia, pričom zo zachovaných zvyškov a historických zmienok vyplýva, že nemalá pozornosť bola venovaná aj zvýšeniu jeho reprezentatívnosti.

Akoby Žigmund predvídal význam tejto rekonštrukcie, už v roku 1619 bol hrad ťažko skúšaný a vystavený útokom povstaleckej armády Gabriela Betlena. Toto sedmohradské knieža ako hlavný predstaviteľ odboja proti Habsburgovcom už počas svojej prvej výpravy dobýjal hrad Gýmeš v majetku uhorského palatína. Podľa dobového pamätného nápisu v hradnej kaplnke hrad útok povstalcov neodolal a bol strelbou zničený.⁶⁰ Úspešné napredovanie Betlenovej výpravy sa nezastavilo ani v Bratislave, kde jej vodcovi po zmocnení hradu odovzdal palatín Žigmund Forgáč kráľovskú korunu. Poškodený Gýmeš ale dlho na obnovu nečakal a už v roku 1620 ho dal Žigmund opätovne obnoviť a vyzdobit'.⁶¹

Pokračujúce turecké vpády do okolia hradu znamenali čoraz väčšie ohrozenie pre uschovávané cennosti. Keď v roku 1637 nadobudol

Žigmundov syn, Adam Forgáč, panstvo s hradom Hlohovec, tento sa stal trvalým sídlom rodiny a z dôvodu ohrozovania Gýmeša Turkami sem preniesli aj rodový archív.⁶² O vtedajšom stave Gýmešského hradu nám podáva bližšie informácie jeho inventár z roku 1647.⁶³ Žiaľ, v ňom opísané objekty už dnes nie je možné s istotou identifikovať v zachovaných zrúcaninách, ale i tak nám inventár podáva verný a podrobný obraz o vojensky dostatočne zabezpečenom hradnom komplexe. V „*drabantovom dome*“ pri bráne bola červená pec, stôl a lavice, v tzv. „*Čiernej*“ a „*novej bašte*“ (asi bašta a bastión v južnom predhradí, obr. 11/16, 15/C) boli viaceré húfnice a staré delá. Ďalej sa spomína „*vonkajšia maštaľ*“, situovaná zrejme na nádvorí za hlavnou bránou. „*Brána vnútorného hradu*“ sa podľa opisu skladala z dvoch zdvíhacích brán (mostíkov) a ďalších dvoch medziľahlých brán, čo dokladá viacnásobné zabezpečenie prístupu. Kým prilahlý „*byt porkolába*“ bol zariadený pecou, stolom, kreslami, komorou, záchodom a jedným preskleným oblokom, v „*byte pána kapitána*“ boli 3 sklené okná, sklená lampa a okrem stola, kresiel

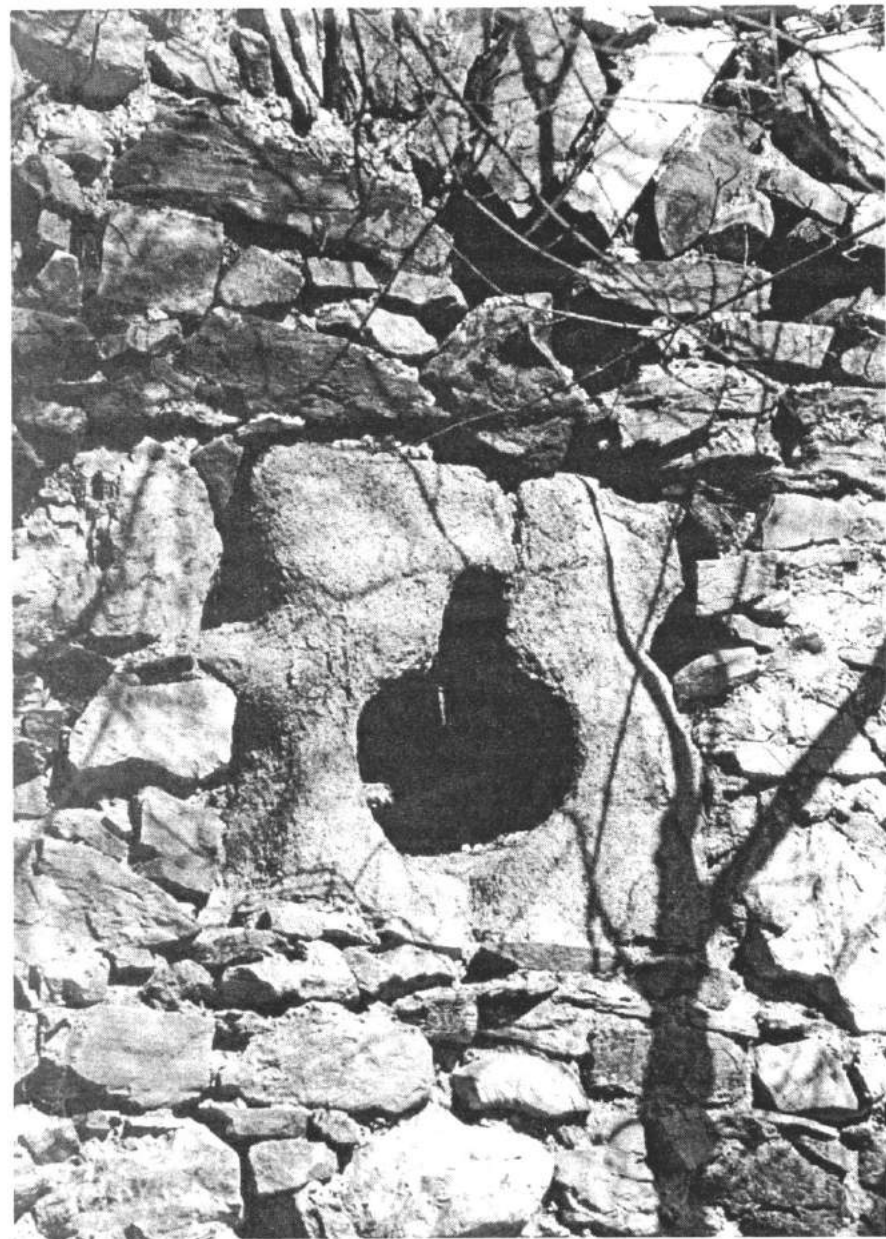

12. Najstaršie vyobrazenie hradu „Gymez“ na Laziovej mape Uhorska z roku 1556.

a lavíc aj posteľ s baldachýnom. Sklenenými oknami boli vybavené aj ďalej uvádzané pitvory a panské byty (zrejme v juhozápadnom palácovom krídle vnútorného hradu, obr. 11/5). „Na hornej stráži“ (asi na vrchole veľkej veže, obr. 11/1, 15/D) bola stará húfnica, gule do nej, zvon a vyťahovacie reťazové dvierka, pričom ďalej sa v „hornej veži“ uvádza jedna medená a dve železné húfnice na kolieskach spolu s guľami. Z toho vidno, že na delostreleckú obranu hradného komplexu neslúžilo iba vonkajšie opevnenie ale bola na tento účel prestavaná aj veľká veža v centre hradu. „V dome pod vežou“ skladovali vyše sto kusov rôznych pušiek a ako sklad vojenského arzenálu slúžil aj „starý palác“ (východné palácové krídlo vnútorného hradu, obr. 11/2). Zaujímavá je zmienka o kaplnke, v ktorej sa spomína obraz z alabastru, malé zamatové sedlo, stôl a okrem železných dvier aj železná okenná mreža. V priestore nad kaplnkou boli opäť viaceré pušky a iné náčinie.⁶⁴ Z ďalších objektov hradu inventár uvádza viaceré byty, pracháreň, šafárov dom s potravinami, pod ním dobre zásobenú vínnu pivnicu a dva neďaleké hradné majere, kde chovali dobytok. Z obsahu inventára je zjavné, že hrad bol vtedy dobre vyzbrojený a že aj keď netvoril trvalé sídlo Forgáčovcov, boli v ňom zariadené obydlia obslužného personálu a kastelána. Ako dôležitá protiturecká pevnosť je Gýmeš vyobrazený aj na Hipschmanovej mape Žitného ostrova. Schématická kresba hrad približuje ako rozložitý stavebný komplex s dvomi dominujúcimi vežami.⁶⁵

Nasledujúce osudy hradu boli ovplyvnené pokračujúcimi tureckými vojnami. Keď sa v rokoch 1663-1664 odohrala ďalšia otvorená vojna s Turkami, došlo po páde kľúčovej pevnosti v Nových Zámkoch k vyplieneniu a ovládnutiu celého údolia Nitry až k Bojniciam. Podľa cestopisu osmanského cestovateľa Evliu Čelebiho bol v novembri 1663 okrem Topoľčianskeho, Komjatického, Hrušovského i Vrábelského hradu podrobený aj samotný Gýmeš.⁶⁶ Pamätný nápis v hradnej kaplnke uvádzal, že Turci hrad vtedy „úplne vypálili“, pričom podľa rodovej tradície sa posádka hradu vzdala až po 12 hodinách obliehania.⁶⁷ Historik L. Bártfai uviedol, že aj v roku 1671 sa tureckým oddielom podarilo hrad zaujať, a to pre nešikovnú obranu jeho kastelána Jána Soboňu. V tomto čase musel byť hrad pochopiteľne v dosť narušenom stave. Keď ho preto začiatkom nasledujúceho roku 1672 majiteľ Adam Forgáč záložoval Jurajovi Berénimu, v záložnej listine sa uviedlo, že na hrade už celé roky neprebela stavebná činnosť a že keď Beréniovci urobia niečo v tomto smere, bude im to zo záložnej sumy vrátené.⁶⁸

S niektorým z uvedených obliehaní a poškodení hradu v 2. polovici 17. storočia súvisí aj prieskumom identifikované poškodenie bastiónového opevnenia, tiahnuceho sa pozdĺž hradby východného predhradia. Pravdepodobne muse-

13. Kľúčová strielňa v priechodnej bašte renesančného opevnenia.
Foto M. Bóna 1997.

lo dôjsť k jeho objemnej deštrukcii, pretože už nebolo ďalej obnovované, ale nahradené novým s odlišným charakterom. Pri snahe sústrediť delostreleckú obranu do menšej a rovnako účinnej obrannej stavby, bola delostrelecká obrana koncentrovaná do mohutnej štvorbokej bašty a zvyšok pôvodného neúplne rozobraného bastiónu na východe bol ponechaný ako nefunkčný (obr. 11/14, 15/E). Nová bašta bola kvôli sprístupneniu cez starší skalný tunel a napojeniu na pivnicu v mieste niekdajšieho prejazdu bránovej veže situovaná do zalomenia opevnenia predhradia a južného bastiónu. Jej mocné a zvonka zošíkmené múry vystupovali do predpolia tak, aby strieľne obsiahli celé juhovýchodné predpolie. Kým v spodnej úrovni boli situované 3 komorové strieľne pre veľké delá, horná úroveň s murovanou ochodzou bola vybavená radom kľúčových strieľní pre ručné palné zbrane. Pri murovaní bašty sa prvýkrát použili aj značkované tehly typické najmä pre nasledujúce 18. storočie.⁶⁹ Súčasne s výstavbou bašty boli prestavané aj delové strieľne susedného bastiónu južného predhradia, pričom delostreleckú obranu ľahko dostupného východného predpolia naďalej pokrývali strelecké pozície na vrchole pozdĺžneho paláca vo východnom predhradí (obr. 11/16, 7). I keď nevieme opísané prestavby presnejšie zadatovať, značky na tehách ich umožňujú stotožniť so stavebnou aktivitou Forgáčovcov, teda s obdobím pred rokom 1672. Či prebiehala stavebná činnosť aj počas záložnej držby hradu Berčéniovcami nie je známe. V roku 1675 im bola záložná zmluva obnovená. Keď ale v roku 1697 majetok hradu prešiel na Šimona Forgáča, ten ho záložoval Berčéniovcom.⁷⁰ Z obdobia záložného vlastníctva hradu sa zachovalo aj jeho schématické vyobrazenie na pozadí rytiny Vrábelskej pevnosti, vyhotovené G. Bouttatsom a J. Peetersom v roku 1684. Hrad je na nej vyobrazený od juhovýchodu a v jeho siluete dominujú dve veže a palác vnútorného hradu, pričom z ďalších objektov možno v popredí rozlíšiť bastiónové opevnenie predhradia a na pravom okraji vežový palác vo východnom predhradí (obr. 16).⁷¹

6. Baroková prestavba hradu a jeho zánik

V období stavovského povstania Františka II. Rákociho, kedy sa Šimon Forgáč pridal na stranu povstalcov, prišli Forgáčovci tretíkrát o svoj majetok. Krátko potom, čo Šimon v roku 1703 vstúpil do Rákociho služieb a stal sa jedným z jeho generálov, obsadili cisárski vojaci hrad Gymeš spolu s Hlohovcom a ako tak ich posilnili. Podľa rodovej histórie bol hrad počas Rákociho nepokojov poslednýkrát násilne zdemolovaný.⁷² Po potlačení povstania v roku 1708 bol pre Šimonovu neveru celý majetok skonfiškovaný a v nasledujúcom roku odpredaný českému kancelárovi, grofovi Jánovi

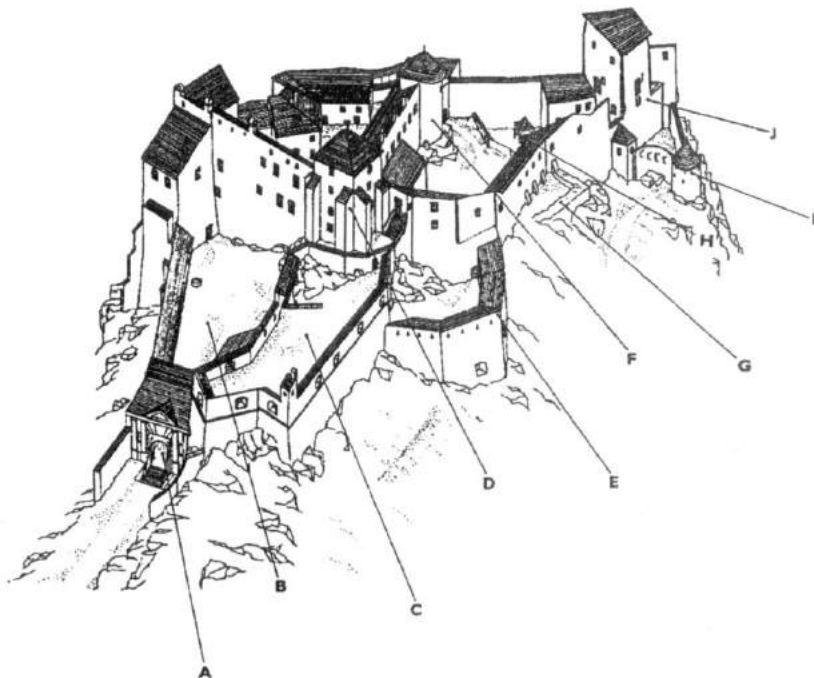

GISEPUNDIUS II. SIMONIS II. B. FORGACSI D. G. BELLEGRUCIS CA. S. FILIUS COT. P. U. L. I. O. G. R. A. D. E. T. SZABOLCS SUP. COMES EX IUDICE CURIA REGNI PALATINUS CA. S. A. R. E. S. I. C. O. P. I. S. S. I. N. T. R. A. C. T. P. A. C. I. S. C. U. M. B. O. U. S. S. A. P. A. R. T. E. M. S. U. A. I. N. A. R. C. E. G. I. P. M. R. E. S. T. A. U. R. A. C. I. S. I. N. T. A. R. C. E. S. T. A. P. O. L. C. S. A. N. G. A. C. S. S. Z. F. I. S. E. N. S. Z. A. M. O. S. K. O. S. Z. A. L. A. N. S. S. M. A. R. T. O. N. D. U. M. E. R. C. I. T. U. C. U. M. C. R. A. L. I. B. A. S. T. A. C. O. N. T. R. A. T. R. A. N. S. Y. V. E. R. U. S. D. E. M. C. O. N. S. O. R. T. E. S. I. C. A. T. I. A. R. L. O. N. C. Z. Y. I. I. S. U. S. A. N. A. T. U. R. O. C. Z. Y. I. I. C. A. T. I. I. I. P. I. L. L. A. C. I. T. E. S. O. D. E. C. E. S. S. I. T. I. N. A. J. O. Z. I. S. E. P. T. R. N. A.

14. Podobizeň palatína Žigmunda II. Forgáča
na obraze z roku 1738
(zo zbierok galérie hradu Červený Kameň).

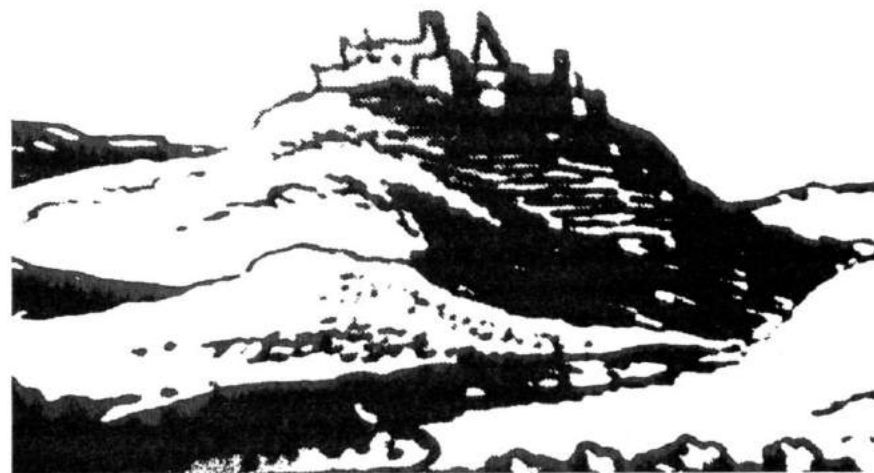
Vratislavovi.⁷³ O záchranu rodového majetku sa pričínil Pavol IV. Forgáč, ktorý zostal počas povstania verný Habsburgovcom. Pravdepodobne už v roku 1711 mu hradný majetok odovzdali z eráru za prenájom, pričom v roku 1718 ho od kráľa Karola III. získal do dedičného vlastníctva. Pavol IV. spolu so synom Pavlom V. sa pričínil o veľkolepú rekonštrukciu rodového sídla, ktorá v súvislosti so zaujímavým osudom stavebníka mala aj nezvyklý duchovný rozmer.

Pavol IV. ženatý s Emerenciou Révayovou v roku 1703 ovdovel a okolo roku 1710 sa rozhodol oddať kňazskému povolaniu. V roku 1712 bol vysvätený za kňaza a neskôr sa stal titulárnym rosoňským biskupom. Pre svoje zásluhy získal tiež titul kráľovského radcu a v roku 1723 bol dokonca menovaný za ostrihomského kanonika.⁷⁴ O priebehu a rozsahu Pavlovej rekonštrukcie Gýmešského hradu podávalo informáciu vyše 20 pamätných nápisov situovaných počas obnovy v jednotlivých hradných objektoch. Ďalšie podrobnosti nám prinášajú zachované archívne pramene uložené v rodovom archíve.⁷⁵ Z nich vyplýva, že celková obnova bola započatá už v roku 1713. Zamerala sa v prvom rade na vybudovanie posvätného hradného

15. Perspektívna rekonštrukcia hradu na konci 18. storočia. Kresba M. Bóna.

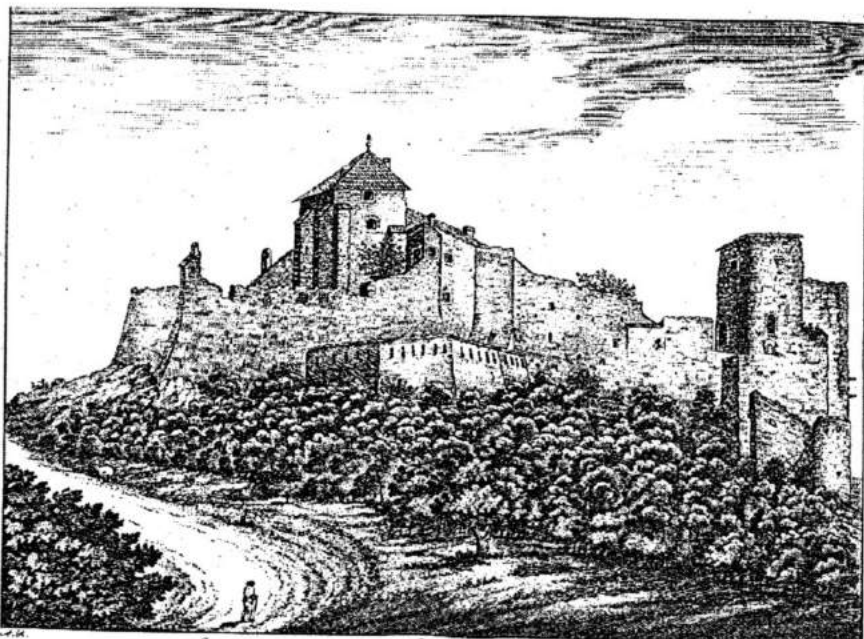
územia, tzv. hradnej tercie („*Arx Tertia*“), ktorej patrónom, ako aj patrónom celého hradu sa stal sv. Ignác z Loyoly, zakladateľ jezuitskej rehole. Posvätné územie bolo zriadené v bezprostrednom okolí neskorogotického vežového paláca vo východnom predhradí, ktorý prestavali na hradný kostol s patrocíniom sv. Ignáca (obr. 11/11; 15/J). Ku kostolu bola od západu pristaná menšia kaplnka sv. Jána (obr. 11/10; 10) a prilahlý priestor s trojuholníkovým pôdorysom oddelili od zvyšnej plochy nádvorja múrom. K dobudovaniu sakrálneho okrsku došlo v roku 1721, pričom v jeho zveľaďovaní pokračoval syn, Pavol V. Forgáč. Otca nasledoval aj v kňazskom povolani a za jeho asistencie na hrade slúžil v roku 1720 primičnú omšu. Na základe terénneho a archívneho prieskumu si o vzhľade „hradnej tercie“ môžeme urobiť nasledovnú predstavu:⁷⁶ Vstup do posvätného územia viedol cez veľkú bránu v zmienenom deliacom múre, kde vítal návštevníka verš z knihy Jób. Ústiel do vonkajšieho jednoramenného schodiska, ktorým sa kvôli klesaniu terénu zostupovalo smerom dolu, pred samotný vstup do kostola. Schodisko po bokoch lemovalo šesť sôch svätých, dolu s nápismi ich mien a datovaním (1720). Pri severozápadnom kúte areálu stála socha Blahoslavenej P. Márie a v priestore medzi ňou a kaplnkou sv. Jána bol z niekdajšej cisterny zriadený Mariánsky prameň. Prekrývala ho červená strecha a okrem pozláteného lam-

16. Vyobrazenie Gýmešského hradu na pozadí medirytiny pevnosti Vrábľa, vyhotovenej G. Bouttatsom a J. Peetersom v roku 1684.

páša tu bol umiestnený obraz svätej Panny. V protíľahlej juhovýchodnej časti nástupného priestoru stála socha sv. Ignáca a pri bočnej východnej bráne z hradu sa vynímal verš z knihy Genezis. Pred samotným vstupom do kostola boli situované viaceré drevené oltáre, ako aj ďalší výňatok z knihy Genezis.⁷⁷

Prestavbou niekdajšieho paláca na kostol sa zmenil nielen interiér ale i exteriér pôvodnej stredovekej stavby. Zrušením stropov viacpodlažného objektu vznikol spojitý interiér, ktorého lichobežníkovito sa zužujúci pôdorys umožnil realizáciu centrálného východného uzáveru s oltárom a zároveň opticky predĺžil malý jednolodový priestor kostola. Interiér presvetlovali dve nové veľké segmentové okná na južnom a západnom priečelí, ktoré nahradili zamurované stredoveké okienka. Nad hlavným vstupom v strede západnej steny bol vybudovaný murovaný chór sprístupnený schodiskom z vedľajšej kaplnky sv. Jána. Podľa dobového opisu kostola bolo v strede lode niekoľko schodov vedúcich do priestrannej krypty, v ktorej bol oltár vyhotovený z bieleho kameňa dovezeného z Rakúska. Na ňom bol alabastrový kríž, pričom

Győr Vára Nyitra Vármegyében dél felől.

17. Juhovýchodný pohľad na hrad na medirytine A. Rennera a S. Lehnhardta okolo roku 1820.

čierny nápis na čelnej doske oltárneho stola, na tzv. antependiu, pripomínal Pavla ako zriaďovateľa krypty a rok 1719. Z lode sa cez vstup v severnej stene vchádzalo do troch úzkych a vedľa seba situovaných sakristií. Tieto vznikli prestavbou prízemnia niekdajšieho Detrikovho paláca a boli sčasti zasekané do skaly (obr. 11/12). V strednej sakristii, ktorá bola zároveň kaplnkou sv. Pavla, sa nachádzal oltár obrátenia sv. Pavla. Na jeho antependiu bol nápis s biblickým textom a uvedením donátora spolu s rokom 1721.⁷⁸ Pravdepodobne už v tomto období bola loď kostola zaklenutá tzv. pruskou klenbou, pričom podľa zachovaných omietok boli jej steny vymaľované nabiele. Z vybavenia interiéru sa na južnej stene spomína pozlátený nápis s letopočtom 1716, situovaný na tabuli z červeného mramoru a pripomínajúci zakladateľa hradu Ondreja, ako aj stavebníka kostola, Pavla IV. Forgáča.⁷⁹ Hlavný oltár bol zhotovený tiež z červeného mramoru a na jeho kolorovanom antependiu bol zlatý nápis uvádzajúci sv. Ignáca ako patróna Gýmešského hradu a opäť Pavla IV. ako jeho majiteľa spolu s datovaním 1722. Podľa údajov A. Medňanského bol na oltári obraz sv. Ignáca, ktorý bol nezvyklo stvárnený ako mladý zranený vojak, vlečený na dele cez mestskú bránu.⁸⁰ Zvonjšok kostola bol po zamurovaní starších okienok a portálu na poschodí preomietaný a prečlenený iba dvomi zmienenými oknami a hlavným vstupom.

SANCT. IGNATIO DE LOYOLA CONFESS.
GYMES ARCIS ISTI PATRONO
PAULUS IV. COM. FORGACH
GYMES TOTIUS ARCIS REAQUISIT.
ET HAEREDI TARIUS POSSESSOR
TOTIUS FAMILIAE COMIT FORGACH PRIMOGENIT
ELECT EPI SCOPUS ROSONEM.
PRAEPOS. SANCTI IRENAEI
SAC. CAES. REG. ET CATH. MATTHIS
CONSILIARIUS
POSUIT
M. DCC. XXII

18. Nápis na antependiu oltára hradného kostola s datovaním 1722.
Prepis A. Medňanského okolo roku 1808.
(Országos Széchényi Könyvtár Budapest)

Hneď vľavo od vstupu do kostola stála menšia kaplnka sv. Jána obdĺžnikového pôdorysu, ktorá bola pristavaná k hlavnému priečeliu kostola (obr. 11/10; 10). Otláčok jej šikmej strechy sa dodnes zachoval v omietke vstupného priečelia kostola, pričom z obvodových múrov kaplnky sa donedávna zachovala časť južnej steny so zvyškom vstupu a okenného otvoru. Z jej interiéru viedlo schodisko na chór kostola a nachádzal sa v nej aj kamenný oltár s nápisom a datovaním 1713.⁸¹

Počas prestavby bola zrejme v niektorej z hradných veží zriadená zvonica, nakoľko tu písomné pramene uvádzajú inštalovanie dvoch zvonov. Nápis vo veži a chronogram na veľkom zvone informovali o jeho fundácii Imrichom Čákyom v roku 1714. Druhý, malý zvon bol posvätený v roku 1720. Je zaujímavé, že na hrad bol tiež prenesený stredoveký oltár z neďalekých Lefantoviec, ktorý dal v roku 1415 vybudovať Peter Forgáč pre tamojší paulínsky kláštor.⁸²

Z opísanej nezvyčajnej prestavby vidno, že jej stavebníkovi Pavlovi IV. išlo predovšetkým o pretvorenie rodového sídla na dôstojné posvätné miesto, v ktorom tiež nájdu členovia rodiny miesto večného odpočinku. Preto neskôr Pavlov syn, Pavol V., zaviazal svojich potomkov povinnou starostlivosťou o kostol a organizovaním každoročných púti na deň sv. Ignáca.⁸³ V roku 1725 určili na stráženie a ochranu „*dedičného domu*“ 20 ozbrojencov, ktorí mali dohliadať na dobrý stav oltárov a sledovať odvádzanie poplatkov od občanov mestečka Gýmeš. Že na obnovu a údržbu hradu boli potrebné nemalé finančné čiastky, svedčia viaceré záznamy o hypotékach a finančných daroch potrebných na prevádzku.⁸⁴

Na ideu viacerých modlitebných zastavení pri sochách a nápisoch v posvätnom okrsku hradu nadväzovali aj ďalšie zastavenia pri sochách vztýčených vo zvyšných častiach hradu, ako aj pri kaplnkách a krížoch cestou na hrad. V roku 1721 bola mimo hradnej brány postavená kaplnka s obrazom Panny Márie vymalovaná nabiele, ktorá mala červenú strechu a na vrchole medený pozlátený lampáš.⁸⁵ Ďalšia kaplnka so sochou Blahoslavenej Panny Márie stála tiež „*pred hradom*“ a bola postavená veľkvaradínskym biskupom Pavlom V. Forgáčom v roku 1727.⁸⁶ I keď miesta týchto kaplniek už nie sú presne známe, jedna z nich podľa všetkého stála v mieste dodnes zachovanej stavebnej deštrukcie na miernom návrší pri záhybe prístupovej cesty na hrad. V roku 1738 bola pri hradnej bráne vztýčená ďalšia socha sv. Jána Nepomuckého a v nasledujúcom roku ďalších päť sôch v hradnom komplexe a dva kamenné kríže na okrajoch lesa oproti hradu.⁸⁷ Úsilie vytvorenia viacerých miest a zastávok s posvätným úmyslom na samotnom hrade i blízkom okolí dosvedčuje, že celá prestavba mala podstatne vyššiu a vznešene-

jší cieľ, ako len zrekonštruovať schátralý symbol rodovej slávy. Dominantný dôraz kladený na sakrálnu funkciu prestavovaného celku a každoročné organizovanie púti sú presvedčivým dôkazom o povýšení Pavlovho stavebného počínu nad svetský rámec v súlade s jeho duchovnou orientáciou.

Po dobudovaní posvätného hradného územia pokračovali Pavol so synom v jeho ďalšom zvelaďovaní a pristúpili tiež k opravám zvyšných schátralých objektov. Z archívnych záznamov sa dozvedáme, že už v roku 1725 sa museli opraviť narušené múry kaplnky a že počas opráv bol použitý kameň z Eisenstadtu (Rakúsko). V rokoch 1733-1734 boli obnovené vetrom poškodené strechy kostola a kaplnky, ako aj zvyšnej väčšej časti hradu.⁸⁸ O ukončení rekonštrukcie niektorej z obytných častí hradného komplexu v roku 1742 informoval nápis na pamätnej tabuli nad vchodom do „*Nového hradu*“, pripomínajúci jeho držiteľa Pavla IV.⁸⁹ Od uvedeného roku až do svojej smrti (1746) sa Pavol na hrade trvalo zdržoval.

V prestavbách, ktoré vyvrcholili v jubilejnom roku 500. výročia založenia hradu (1750) pokračoval jeho syn, veľkvaradínsky biskup Pavol V. Forgáč. V roku 1745 dal opraviť schátralú „*prvú cisternu*“ pri kuchyni a z príležitosti

19. Štuková výzdoba interiéru hradného kostola sv. Ignáca. Foto I. Finta 1967.

jubilea bol v roku 1750 úplne obnovený „*trakt oproti gaštanici*“. Z rekonštrukčných prác sa konkrétne spomína oprava okien, vybudovanie nových klenieb a schodiska objektu.⁹⁰ Z opisu uvedeného traktu A. Medňanským možno predpokladať, že išlo o juhozápadné palácové krídlo vnútorného hradu (obr. 11/5). Nad vstupom do paláca bola kamenná doska z bieleho mramoru vyťaženého pod hradom, ktorá obsahovala nápis pripomínajúci Pavlov stavebný počin.⁹¹ Za vstupom sa širokým schodiskom vstupovalo do veľkej sály, v ktorej bolo možné pohostiť 200-300 ľudí. V nej i vo vedľajších miestnostiach sa nachádzali obrazy jednotlivých členov rodiny a starobylý nábytok.⁹² Okrem toho Pavol doplnil vybavenie kostola ďalšími cennými predmetmi, ustanovil tu štyroch presbytárov a okolo kaplnky sv. Márie pred hradom dal vysadiť stromy. Veľké oslavy jubilea na deň sv. Ignáca boli sprevádzané slávnostnou procesiou do hradného kostola, kde boli za doprovodu radostných sálv uložené pozostatky sv. mučeníka Gaudencia a sv. Ladicery.⁹³

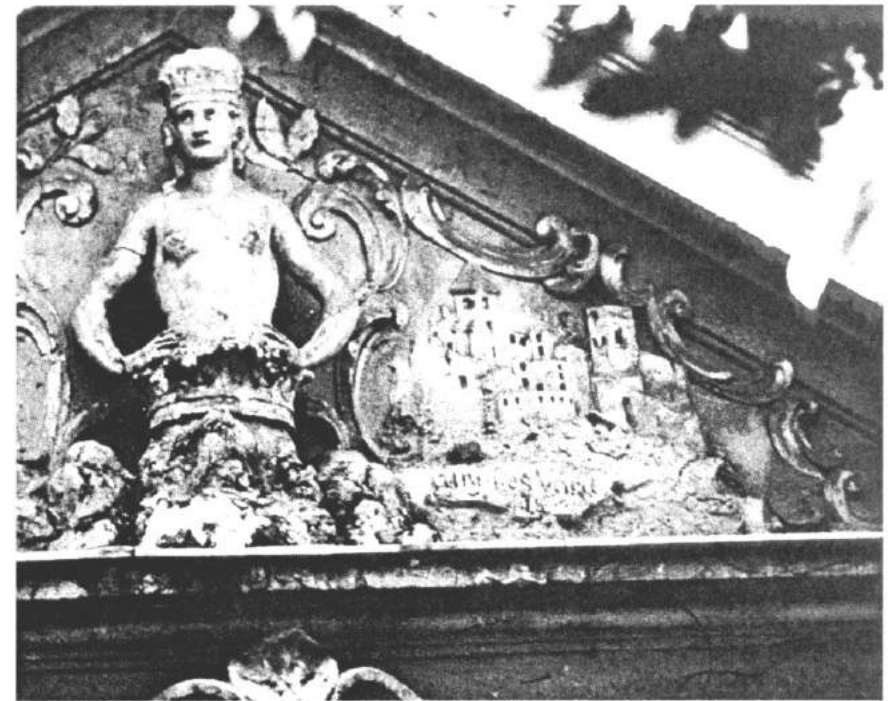
V obnove obytných častí hradu sa pokračovalo aj v nasledujúcich rokoch. Už v roku 1751 sa uvádza rekonštrukcia „*stredného traktu*“ hradu, pričom do hradnej veže bol vtedy nainštalovaný nový zvon odliaty v Ríme. Na rekonštrukčných prácach v zmienenom trakte sa jeden mesiac podieľal majster Vaškovič, ktorý ho vyzdobil mramorom. Pokračujúce práce na kostole v roku 1752 spočívali z opravy okien, štúk a chóru. V nasledujúcom roku v kaplnke sv. Jána obnovili sedadlá, inštalovali nové svietidlá a nad oltár umiestnili nový baldachýn.⁹⁴ S uvedenými prácami možno spojiť prieskumom identifikovanú úpravu interiéru kostola, počas ktorej boli jeho bočné steny vyzdobené dvojicami prístenných pilastrov. Tieto mali hladké drieky a štukové kompozitné hlavice, nesúce kladie. Na kladie dosadali stlačené klenbové pásy, o ktoré sa opierala dnes už zrútená pruská klenba (obr. 19).⁹⁵

Rozsiahle práce na obnove opevnení hradu priebiehali v roku 1755. Doslovne sa uvádza oprava korún hradieb a obnovenie „*opevnenia vyzdvihnutého Žigmundom Forgáčom*“, ako aj vztýčenie „*vonkajšej brány hradu od základov*“.⁹⁶ Išlo teda najmä o obnovu bastiónového opevnenia južného predhradia a výstavbu hlavnej vstupnej brány. Podľa opisu hradu A. Medňanským bola brána postavená z tehál a nad ňou bol osadený nápis s datovaním 1755, pripomínajúci veľkoveradínskeho biskupa Pavla V. Forgáča. Za vstupom sa z oboch strán nachádzali obydlia stráže a hradnej posádky, pričom k obvodovej hradbe boli pristavané stajne a kočiarne.⁹⁷ Z tejto zástavby zreteľnej ešte na sklonku 19. storočia sa dodnes zachovali len skromné zvyšky murív nad terénom, avšak zo zmienených stajní a kočiarne vidno len lôžka stropných trémov v obvodovej hradbe. J. Könyöki dokonca

ešte v priestore pred stajňami našiel zvyšok kruhovej cistery (obr. 15/A, B).⁹⁸ Vzhľad prestavanej vstupnej brány nám verne približuje rytina A. Rennera a F. Schabatku z obdobia medzi rokmi 1820-1830 (obr. 21). Polkruhový otvor brány so zdvíhacím mostom bol po bokoch zdobený dvojicami pilastrov nesúcich tympanon, pričom v ploche medzi pilastrami sú vyobrazené niky so sochami. Dodnes sa zachovala iba časť ľavej niky so zvyškom pilastra a miesto vstupu je úplne zrútené.⁹⁹

V súvislosti s príchodom hostí na hrad zaviedol v roku 1730 biskup Pavol Forgáč veselý zvyk, zvaný „*lopatový tanec*“. Pozostával z toho, že hosť, ktorý po prvý raz navštívil hrad, placlí štyrikrát predmetom v podobe lopaty na chrbát alebo nižšiu časť tela. Zvyk sa odohrával pred hlavnou vstupnou bránou, kde v minulosti vyplácali telesné tresty. Takto „*uvítaný*“ hosť potom podľa svojich schopností zväčnil udalosť vo veršoch v pamätnej knihe určenej zvlášť na tento cieľ.¹⁰⁰

Aj po úmrtí Pavla V. Forgáča (1759) bolo zrekonštruované rodové sídlo

20. Vyobrazenie hradu od juhu na reliéfnej výzdobe štítu kaštieľa v Jelenci s datovaním 1822. Foto I. Finta.

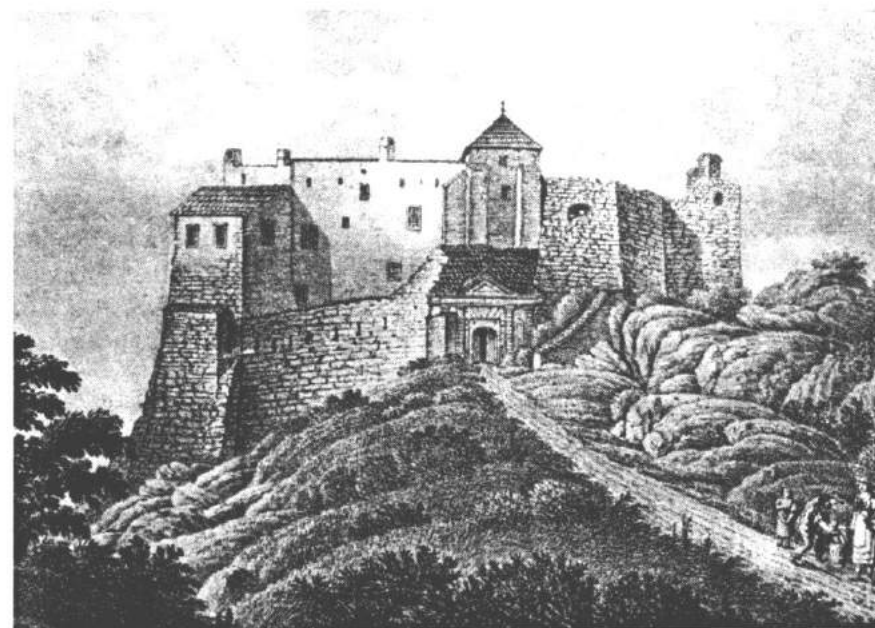
ešte dlho udržiavané a podľa Pavlovho nariadenia sa tu naďalej konali púte na deň sv. Ignáca. Zvlášť veľkú starostlivosť venoval hradu nitriansky župan Mikuláš Forgáč (1731-1795).¹⁰¹ Ešte aj počas návštevy hradu A. Medňanským na začiatku 19. storočia bol hrad zväčša zariadený a až na „zadnú časť“ bol v obývatelnom stave. Cisterna pred kostolom stále poskytovala sviežu pitnú vodu a v kostolnej krypte odpočívali Ladislav a Jozef Forgáčovci.¹⁰² Púte prebiehali aj okolo roku 1814, kedy už rodina na hrade nebývala, pričom podľa informácie jedného z pútnikov bola už v tomto roku krypta vykradnutá a telesné pozostatky Forgáčovcov rozhádzané.¹⁰³ Vybavenie hradu bolo prevezené do kaštieľa v mestečku Gýmeš, kde bol vzácny mobiliár zachovaný až do ukončenia 2. svetovej vojny.¹⁰⁴ Jeden z hradných zvonov z roku 1751 daroval Karol Forgáč obyvateľom Hostovej, pričom druhý bol umiestnený do veže kostola v mestečku Gýmeš.¹⁰⁵

Najneskôr v 30. rokoch musel hrad následkom opustenia úplne schátrať, lebo už v roku 1846 boli z neho viditeľné len zrúcaniny a z niekdajšieho lesku veľkého paláca zostali iba holé múry a nahnívajúce stropné trámy.¹⁰⁶ Nákras posvätného okrsku z roku 1863 ešte dokladá vtedajšiu zachovanosť schodiska a sochárskej výzdoby pred vstupom do kostola, avšak už v roku 1887 tu z týchto nebolo vidieť nič a klenba kaplnky bola zrútená.¹⁰⁷ Kresby hradu a jeho popis J. Könyökim dokladajú už pokročilú mieru rozpadu rozľahlej stavby na sklonku 19. storočia.

V roku 1950 prešla zrúcanina ako súčasť skonfiškovaného majetku do rúk štátu.¹⁰⁸ Zhodou okolností tak uplynulo presne 700 rokov od založenia hradu, keď ho pôvodní majitelia opäť stratili. Štát hrad zveril pod správu Štátnych lesov, ktoré pochopiteľne pre svoje zameranie a obmedzené možnosti nemohli zabezpečiť záchranu hradnej zrúcaniny, ktorej neustála deštrukcia nebola dodnes pozastavená. Pri porovnávaní historických fotografií je možné zistiť, že najväčšími úbytkami murív boli postihnuté palácové krídla vnútorného hradu, nehovoriac o množstve ďalších menších deštrukcií na zvyšných častiach hradného komplexu. Takto sa na prelome rokov 1997/1998 zrútila napríklad horná časť pôvodnej prejazdnej veže vo východnom predhradí a neustále dochádza k silnému rozrúšaniu ďalších korún murív objektov, zániku hodnotných omietok a architektonických detailov. Múry postupne pohlcuje náletová zeleň, vzrastlé stromy zneprehľadňujú členenie hradu a ich korene rozrúšajú zasypané konštrukcie.

Medzi jednu z mála snáh o začistenie hradného areálu od zelene patrila aktivita klubu EkoGýmeš. Jeho členovia v rokoch 1985-1987 začistili a sprístupnili niektoré partie zrúcaniny, sústredili voľne rozmiestnené opracované články na jedno miesto a vyčistili aj studničku pod hradom.¹⁰⁹ Efektívnosť tých-

to prác ale bola len dočasná kvôli absencii ďalšej údržby. Z rovnakého dôvodu neprinieslo trvalejší výsledok ani odstránenie kmeňov najvzrastlejších stromov pracovníkmi Štátnych lesov v roku 1999, ktoré sa uskutočnilo z iniciatívy Pamiatkového ústavu v Nitre. Akoby nestačilo, že táto dodnes nezdokumentovaná a podrobne nepreskúmaná zrúcanina sa čoraz rýchlejšie stráca pred našimi očami, k jej likvidácii napomáhajú ešte aj novodobí „vykrádači pokladov“. V snahe uspokojenia osobných cieľov rozrúšajú terén a murivá ohrozujú stabilitu hradu a oberajúc ho tak o jedinečnú výpovednú hodnotu. A tak budúcnosť tejto vysoko hodnotnej pamiatky závisí od rýchlych opatrení smerujúcich k zabezpečeniu stability murív v havarijnom stave a v prebudení aktívneho záujmu verejnosti o záchranu nášho zanikajúceho kultúrneho dedičstva.¹¹⁰

21. Hrad od juhozápadu na rytine A. Remnera a F. Schabatku medzi rokmi 1820-1830. Repro L. Sternmüller.

KAŠTIEL

Zvyšok kedysi rozľahlého komplexu kaštieľa s parkom dnes tvorí súčasť novodobej cestnej zástavby východnej časti obce. Výstavba kaštieľa, v dobových prameňoch nazývaného ako *curia*, sa spája s Pavlom IV. Forgáčom, ktorý po roku 1711 záložne získal Forgáčovcom odňaté hradné panstvo a v roku 1718 ho nadobudol do dedičného vlastníctva.¹¹¹ Väčšina autorov historicko-miestopisnej a pamiatkovej literatúry kladie výstavbu kúrie do roku 1722. Tento rok je aj spolu s Pavlovými iniciálami *P. IV. C. F.* vyrytý do dosky oltárnej menzy (obetného stola) súkromnej kaplnky v kúrii.¹¹² Pôvodne sa objekt nachádzal na východnom okraji zástavby niekdajšieho mestečka. Takto ho zachytáva aj rukopisná mapa 1. vojenského mapovania z rokov 1782-1784, na ktorej je zachytený tesne vedľa cesty v rámci rozsiahleho parku situovaného južne od komunikácie (obr. na str. 191).

Keďže dnešný vzhľad stavebného komplexu je výsledkom viacerých prestavieb, jeho pôvodnú podobu nám prezrádzajú len dobové plány z 18. storočia, uchovávané v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti.¹¹³ Podľa nich bola kúria navrhnutá ako jednokrídlová dvojpodlažná stavba s asymetricky situovaným prejazdom. Na prejazd bolo napojené dvojramenné schodisko vedúce na poschodie. Jednotlivé miestnosti oboch podlaží boli sprístupnené priebežnými chodbami, pričom v úrovni prízemnia sa chodba otvárala smerom von vo forme arkádovej lodžie. Prízemné miestnosti vrátane lodžie majú zakreslené krížové klenby a v navrhovanom vybavení kúrie nechýbali ani toalety situované na oboch podlažiach. Čelnú fasádu na pláne pravidelne členia okenné otvory a vstupný rizalit so stlačeným polkruhovým portálom je zvýraznený dekoratívnym štítom (obr. 24). Vzhľadom na výrazne odlišný charakter zachovaného objektu kaštieľa je dnes bez hĺbkového výskumu nemožné s určitosťou povedať, či zachovaný návrh bol v plnej miere realizovaný, alebo či kúria neskôr podstúpila tak radikálne prestavby, ktoré ju aj v dispozícii zmenili na nepoznanie.

Z archívnych písomných prameňov sa dozvedáme o existencii bohatej sochárskej výzdoby v bezprostrednom okolí pôvodnej kúrie. Pri bráne s červenou a bielou farebnosťou stála socha sv. Anjela a oproti nej ďalší anjeli znázorňujúci výjav z knihy Exodus: kap. 23, verš 23. Pod sochou sv. Jakuba bol na veľkom kameni vyrytý nápis: „*Sv. Jakub, najväčší z apoštolov, patrón pútnikov, podľa Pavla jeruzalemského roku Pána 44*“. Pri druhej bráne na lúke bola zo strany kúrie socha dobrotivého Krista Pána a pod ňou výňatok z Jánovho evanjelia: kap. 6, verš 11. Zo strany lúky bol zas pod sochou chlapca držiaceho posvätný chlieb a dve ryby opísaný zázrak rozmnoženia chleba

z Jánovho evanjelia: kap. 6, verš 10.¹¹⁴ Ďalšie písomné pramene nás informujú o priebehu výstavby na akejsi poškodenej stavbe v kúrii s klenbami v roku 1725 a o starostlivom obrábaní majetku oproti stavbe. Prosperovala predovšetkým záhrada s viacerými druhmi pestovaných rastlín a stromov. V roku 1730 boli v kúrii vybudované klenby v hodnote 3000 florénov, o 4 roky neskôr zas priestranné stredné schodisko. Zrealizovala sa aj oprava okien a od základov sa vybuďovala slávnostná sieň s prepojením na park, tzv. *sala terrena*.¹¹⁵ V roku 1738 sa dozvedáme o existencii súkromnej kaplnky v kúrii – tzv. oratória, do ktorého bola vtedy poskytnutá monštrancia a relikvie sv. Jána Nepomuckého. V nasledujúcom roku tu bol postavený nový organ a v roku 1743 sem darovali medený kalich. Z príležitosti veľkého jubilea založenia Gýmešského hradu v roku 1750 bola kúria vymaľovaná načerveno.¹¹⁶

O rozsahu stavby a príľahlého parku na sklonku 18. storočia nás stručne informuje spomínaná vojenská mapa z rokov 1782-1784 (obr. na str. 184). Kúria je na nej zakreslená už ako rozmernejší trojkrídlový objekt, situovaný v severozápadnom nároží rozľahlého parku. Strohá kresba zachytáva severné, východné a južné krídlo usporiadané do typickej dispozície v tvare písmena U. Viacej podrobnosti o rozsahu a situovaní kúrie podávajú katastrálne mapy z rokov 1854 a 1857.¹¹⁷ Na staršej mape je ešte stavba zakreslená ako trojkrídlový objekt s ústredným nádvorím. Jej severné krídlo so stredným rizalitom (mierne predstúpená časť so vstupom) však v porovnaní s predošlým stavom vybieha ďalej na východ. Aj východné krídlo s druhým rizalitom vybieha viacej na juh, pričom v susedstve južného krídla sú zakreslené ďalšie tri pozdĺžne budovy, pravdepodobne hospodárskej funkcie (obr. 23). Mladšia mapa z roku 1857 už dokladá čiastočnú asanáciu južného krídla. Zakreslená je totiž len jeho západnejšia polovica, pričom jeho zvyšok v napojení na východné krídlo už vykreslený nie je.

Obe mapy podrobne zachytávajú aj rozsah a členenie okolia kúrie. Plocha parku rozprestierajúceho sa východne a najmä južne od stavby mala obdĺžnikový pôdorys a dosahovala rozmery cca 380 x 650 m. Severnejšia menšia časť areálu s kúriou, záhradou a sádom bola od južnej časti s anglickým parkom oddelená vodným kanálom. Jednotlivé chodníky napojené na vstupný rizalit východného krídla vytvárali samostatné okruhy a v mieste kanála prechádzali cez tri mosty. Podrobná mapa z roku 1854 verne zobrazuje členenie anglického parku, v ktorom chodníky striedavo prechádzali tienistým vysokým porastom a preslnenými plochami pri okrajoch lúk. Severne od kúrie, na druhej strane hlavnej cesty, boli situované ďalšie panské a hospodárske budovy.

Na základe prieskumu dodnes zachovaných častí kaštieľa, realizovaného v roku 1982 prom. hist. Soňou Zrubcovou, patria k najstarším častiam staveb-

ného komplexu obe stojace krídla, severné i východné (obr. 25). Vstup do nádvorja bol cez prejazd rizalitu v strede severného krídla, ktoré obsahovalo sypanec a ďalšie priestory určené pre služobníctvo a iné hospodárske funkcie. Rizalit s hlavným vstupom je dodnes členený pilastrami a zakončený segmentovým štítom zdobeným kartušou s rodovými erbami. Východné, do parku orientované obytné krídlo malo dvojtraktovú dispozíciu a jeho jednotlivé miestnosti boli prístupné z priebežnej chodby. Do tohto obdobia sa radia aj najstaršie valené klenby s lunetami, zachované v jednotlivých miestnostiach oboch krídiel a kamenné okenné šambrány so šedomodrým náterom.¹¹⁸ Vzhľadom na nové poznatky z uvedených archívnych prameňov nie je možné stotožniť uvedené krídla s najstaršou stavbou kúrie, ale najskôr s jej postupným rozširovaním v priebehu 1. polovice 18. storočia.

Počas mladších prestavieb objektu v poslednej tretine 18. storočia bolo východné krídlo doplnené o stredný rizalit s terasou orientovanou do parku. V strede štítu rizalitu bola situovaná polfigúra madony a po jej stranách plastické reliéfy hradov Sklabiňa a Gýmeš.¹¹⁹ Pod reliéfmi situovaná kartuša nesie nápis:

**STA VIRGO
CONSTANS
NEC TEMERATO
FIDEM**

(Svätá Panna nedaj znesvätiť vieru!)

Počas prestavby dostali miestnosti na druhom podlaží východného krídla nové korýtkové klenby, niektoré aj so štukovou výzdobou. Zároveň bol zriadený nový južný vstup do kaplnky, ktorý opatrili kovanými dvermi so stuhovým dekorom a v jednotlivých miestnostiach objektu boli osadené nové kazetované dvere a obklady okenných otvorov.¹²⁰

Z opisu vnútorného vybavenia kúrie na sklonku 19. storočia vieme, že stavba bola zariadená barokovým nábytkom, pochádzajúcim zväčša z Gýmešského hradu. Okrem rodovej obrazárne tu boli ďalšie zaujímavé a hodnotné obrazy od benátskeho majstra Frančeska Trevisaniho, Maxa Pfeilera, známeho dvorného maliara savojského kniežata Eugena, ďalej od maďarského umelca Michala Izbigyho-Vörösa, Paula Hemlinga, žiakov dolnonemeckého majstra Van Dycka a ďalších. Steny jednotlivých salónov, siení a obytných izieb boli ovešané loveckými trofejmi, nakoľko vtedajší gróf, Karol Forgáč (1825-1911), bol vášnivým poľovníkom.¹²¹

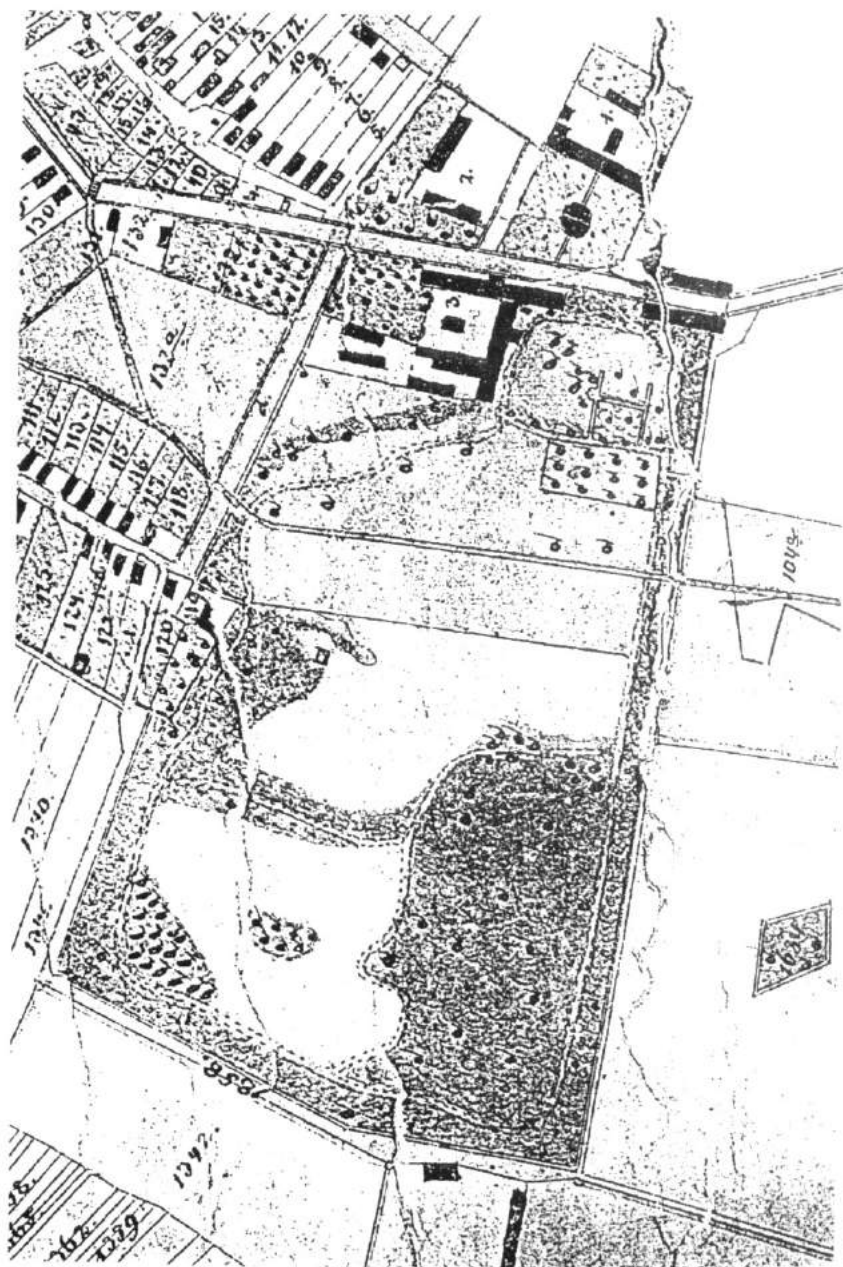
Na začiatku 20. storočia došlo k ďalším úpravám objektu. Historik J.

Etthey sa zmieňuje o novom zariadení a vysvätení kaplnky kúrie v roku 1910, do ktorej bol vtedy premiestnený barokový krídlový oltár z neďalekých Kostolian pod Tribečom. Autor ďalej uvádza, že ešte pred vypuknutím 1. svetovej vojny bola postavená do parku orientovaná pavlač.¹²² Pravdepodobne v súvislosti s týmito prácami došlo k asanácii východnej časti severného krídla, ktoré odvtedy zakončovala len mierne predstupujúca časť kaplnky. Podľa prieskumu interiéru kaplnky Dr. Máriou Slepčanovou v roku 1983, došlo pri jej úprave na začiatku 20. storočia k jej novému vydláždeniu, zariadeniu lavicami a k zabudovaniu reliéfu Ružencovej Madony do severnej steny kaplnky.¹²³ Súčasťou barokového oltára, ktorý sa dnes po zreštaurovaní nachádza v kostolianskom kostole, bola aj vzácna neskorogotická socha Madony z poslednej tretiny 15. storočia.¹²⁴

V roku 1938, kedy došlo k výstavbe železničnej trate medzi Lužiankami a Kozárovcami, bola touto traťou predelená plocha parku na dve polovice. K výraznejším škodám v parku i samotnom kaštieli, došlo po zoštátnení majetku Forgáčovcov, ktorým patrilo panstvo spolu s kaštieľom do roku 1945. Umelecké predmety, ktoré ešte po vojne zostali v kaštieli boli prevezené do galérií.¹²⁵ Hneď v nasledujúcom roku bola južná časť parku rozparcelovaná pre výstavbu rodinných domov a na tejto ploche bola vytvorená nová ulica.

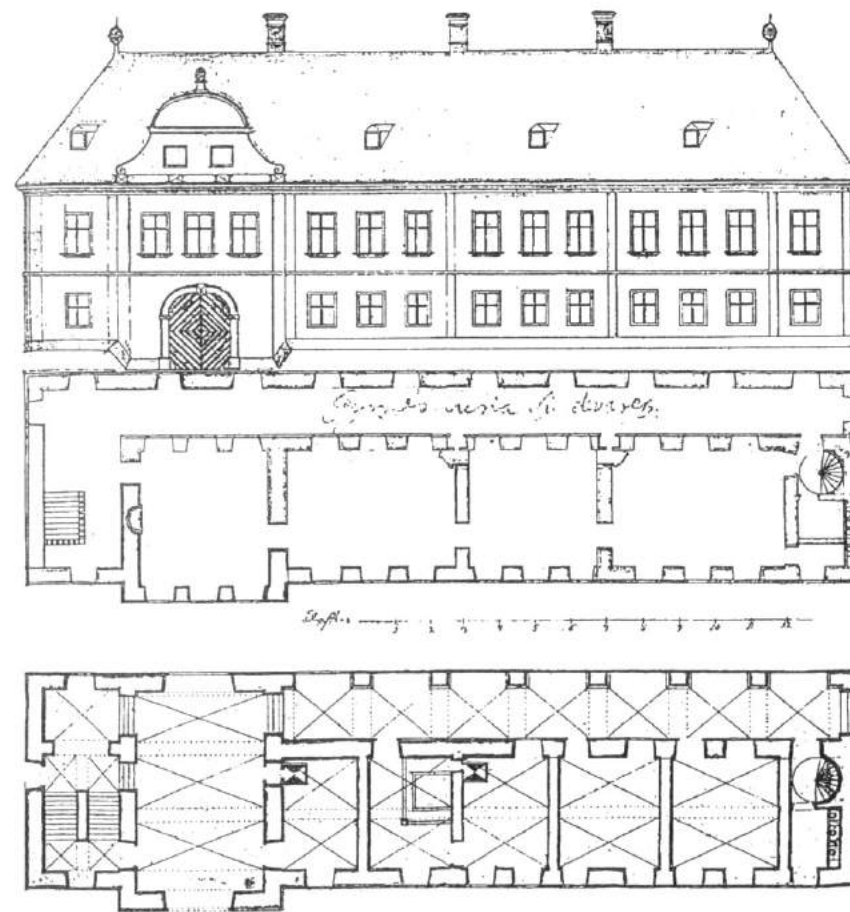

22. Celkový pohľad na kaštieľ od východu. Foto M. Bóna 2003.

23. Situácia kaštieľa s parkom na katastrálnej mape obce z roku 1854 (ŠObA Nitra – Ivánka).

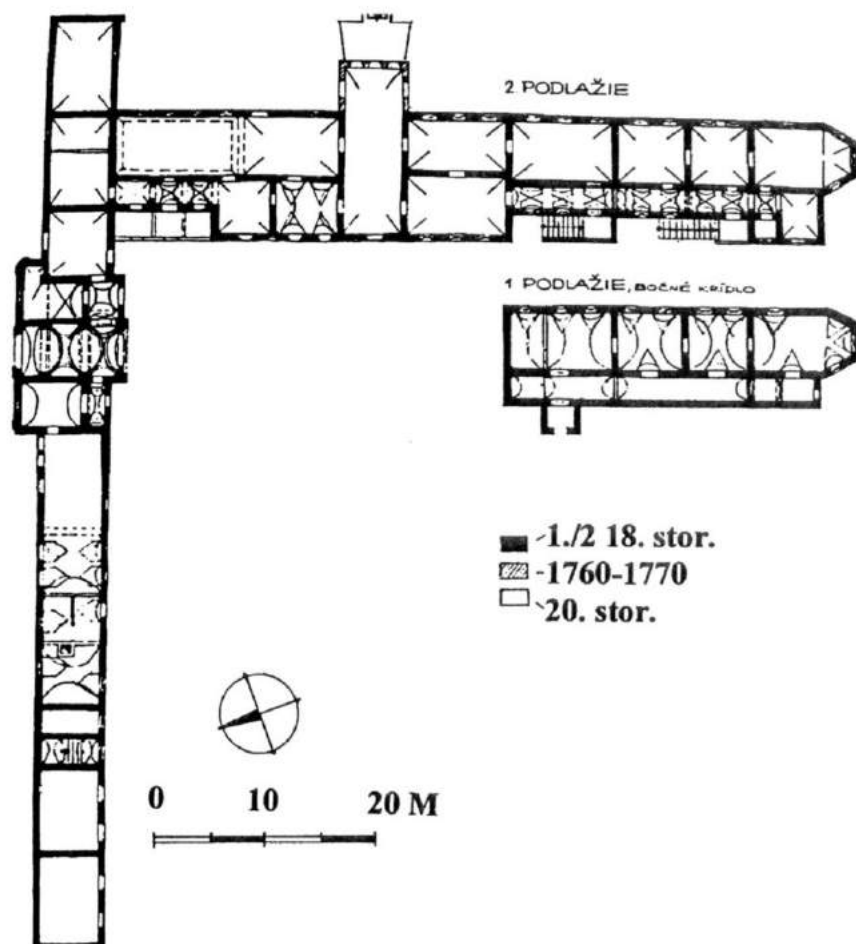
V roku 1947 boli priestory kaštieľa uvoľnené pre školské účely, pričom došlo k viacerým negatívnym zásahom v interiéri stavby, ako aj k likvidácii parku na nádvorí.¹²⁶ Poškodzovanie objektu pokračovalo aj po vystaňovaní školy v roku 1960, kedy boli necitlivými zásahmi do pamiatky výrazne narušené jej hodnoty. Priestory kaštieľa slúžili ako sklady zrna, zriadil sa tu klub dôchodcov a postupne ho užívali viaceré organizácie. Pre pokročilé poškodenie budovy prebehla v rokoch 1962-1964 generálna oprava strechy a fasád.¹²⁷ Vďaka iniciatíve Okresnej pamiatkovej správy v Nitre došlo v priebehu 80. rokov k

24. Plán kaštieľa z 18. storočia (Magyar Országos Levéltár Budapest).

vyhotoveniu zamerania a vypracovaniu projektu obnovy kaštieľa, ktorý bol v roku 1982 zapísaný do ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok.

Dnešný dlhodobo pretrvávajúci havarijný stav zanedbanej a nevhodne užívanej pamiatky odráža všeobecne rozšírený súčasný problém s využívaním a financovaním kultúrnych pamiatok, ktoré nesú neblahé dôsledky násilného prerušenia kontinuity pôvodného vlastníctva a nevyzreteho vzťahu našej spoločnosti k hodnotám minulosti.¹²⁸

25. Pôdorys kaštieľa z vyznačením stavebného vývoja podľa S. Zrubcovej.

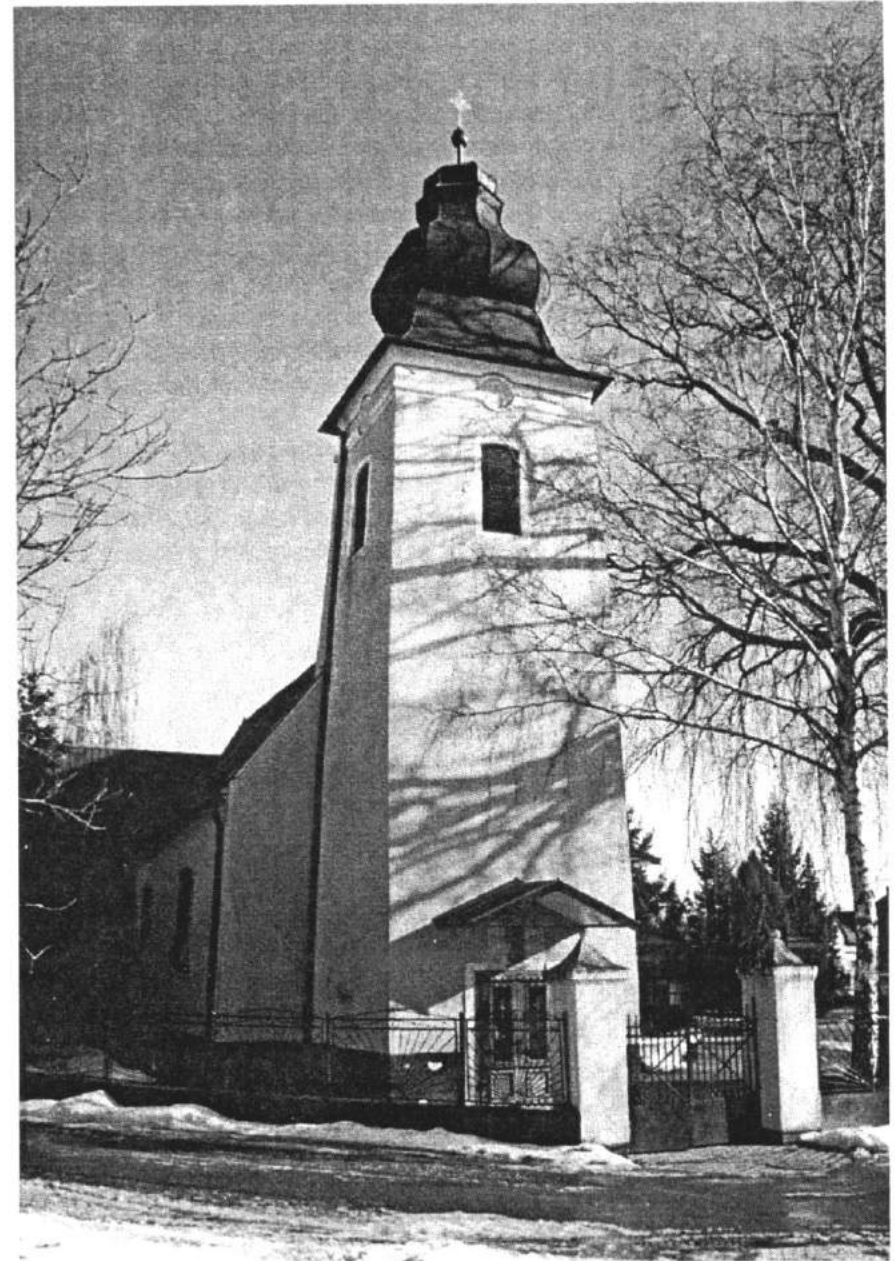
26. Výzdoba klenby v miestnosti východného krídla kaštieľa. Foto M. Bóna 2003.

RÍMSKO-KATOLICKÝ KOSTOL POVÝŠENIA SV. KRÍŽA

Dodnes funkčný kostol je ukrytý vo vzrastlej zeleni v strednej časti obce. Podľa jeho polohy zakreslenej na rukopisnej mape 1. vojenského mapovania z rokov 1782-1784 je zrejmé, že pôvodne tvoril výraznú dominantu v severozápadnom ukončení námestia, ktorého doširoka otvorená pozdĺžna plocha bola ohraničená radovou prícestnou zástavbou domov (obr. na str. 197).

Doterajšia historicko-miestopisná a pamiatková literatúra zhodne kládla vznik stavby do roku 1720.¹²⁹ Iba historik O. Gergelyi upozornil na existenciu starého kostola, ktorý sa spomína v súvislosti s jeho užívaním protestantami do roku 1623.¹³⁰ Nedávnym architektonickým prieskumom interiéru veže a podkrovia lode sa podarilo doložiť stredoveký pôvod stojacej stavby, a teda túto s istotou stotožniť so starým kostolom uvádzaným v roku 1623.¹³¹ Prieskumom sa zistila kompletná zachovanosť stredovekej veže, ktorá kedysi stála rovnako ako dnes, v strede západnej fasády (obr. 27). Kým rozsah pôvodnej lode a tvar svätyne bude možné zistiť len budúcim hĺbkovým výskumom, podobu veže už navonok prezrádzajú prvky viditeľné v jej interiéri. Z čiastočne zamurovaných pôvodných okien je zrejmé, že táto na prízemí priechodná veža bola v hornej časti členená dvomi úrovňami okenných otvorov. Kým v dolnej úrovni sa na všetkých stranách nachádzali polkruhové okná metrovej výšky, nad nimi sa vynímali vysoké a segmentovo zaklenuté okná s výškou okolo 1,65 m. Okolo najlepšie zachovaných okien vo východnej stene sa dodnes zachovali plochy pôvodnej nahrubo vyhladenej exteriérovej omietky (obr. 30). Podľa jej charakteru a samotného stvárnenia okenných otvorov je možné predbežne datovať vznik stavby do obdobia 13.-14. storočia.¹³² K možnosti jej presnejšieho datovania chýbajú historické písomné zmienky z uvedeného obdobia.¹³³ Pravdepodobne už od svojho vzniku bola sakrálna stavba filiálnym kostolom, o ktorého existencii sa len náhodilo dozvedáme zo sporov v 15. storočí. Konkrétne sa pri príležitosti zmieru medzi Petrom a Mikulášom Forgáčom v roku 1411 uvádza, že Peter osobne vráti „v kostole vo Veľkom Gýmeši“ pancier odobratý od Mikuláša.¹³⁴

Ďalšie osudy kostola v novoveku sú spojené s reformáciou, ku ktorej sa priklonili aj tunajší Forgáčovci. O prítomnosti protestantov v Gýmeši a v susedných obciach Koliňany a Kostol'any sa dozvedáme v roku 1570, pričom kostol v Gýmeši zostal v ich užívaní do roku 1623.¹³⁵ Viacej informácii o stave kostola v 17. storočí podáva kanonická vizitácia z roku 1674. Z nej sa

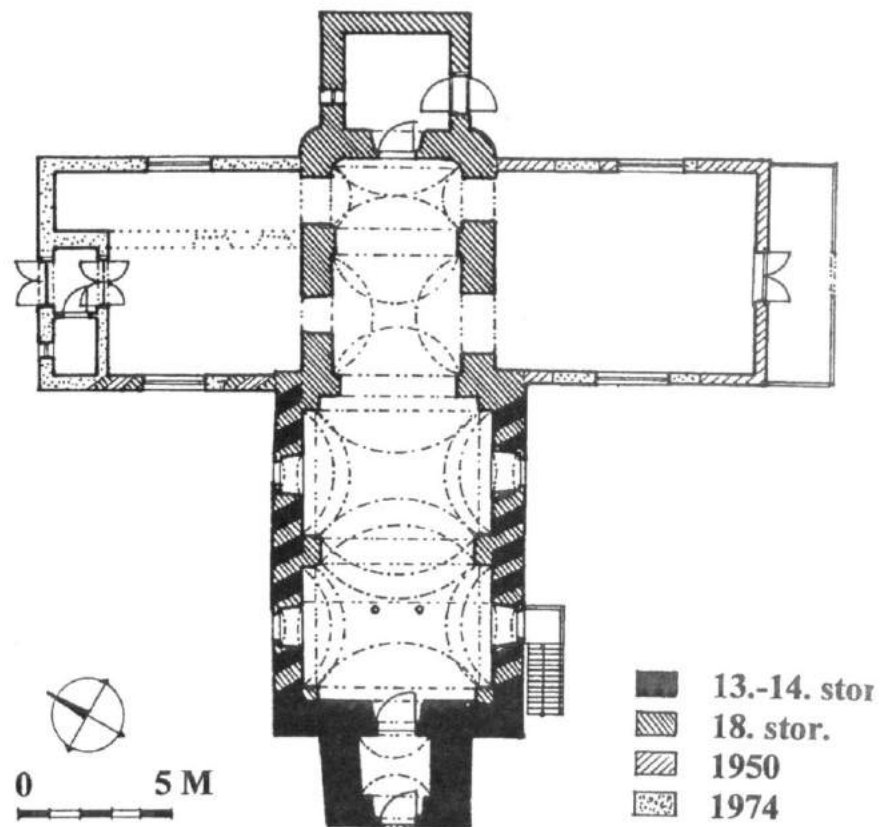
27. Celkový pohľad na kostol od západu. Foto M. Bóna 2003.

dozvedáme, že bol filiálnym kostolom Ladickej farnosti. Hneď v úvode sa spomína, že v tom čase bol silno porušený (*destructum*), čo by mohol byť zrejme dôsledok niektorého z posledných tureckých nájzdov v roku 1663 alebo 1671. Kamenná veža mala strechu pokrytú šindľom, pričom v nej sa nachádzal jeden stredne veľký zvon. Vo veži bola tiež jedna komôrka pre cirkevného služobníka. Loď kostola bola bez výmalby a obsahovala drevený chór, pričom svätyňa bola zaklenutá. Na subtilnom drevenom obetnom stole sa nachádzala ozdobná krycia textília podobná tureckej, ľudovo zvaná *pamut*. Z vybavenia interiéru sa ďalej spomínajú dva oltáre, pričom jeden mal maľovaný obraz. K ďalšiemu vybaveniu kostola patrila krycia textília (*mapa*), 7 obrusov, 1 misál poskytnutý bratmi paulínmi, 2 biele drevené a tri ďalšie svietniky. Na záver sa uvádza, že kostolu neprislúchal žiaden iný majetok a nebol tu ani cintorín.¹³⁶

O premenu chrámu v 18. storočí sa pričínili biskup Pavol IV. Forgáč a jeho vnuk, komorník Ladislav Forgáč. O týchto dvoch veľkolepých barokových prestavbách chrámu ukončených v rokoch 1720 a 1790 nás dodnes informujú sčasti zachované pamätne nápisy na doske z červeného mramoru, situované nad vstupom do kostola:

28. Interiér lode a svätyne kostola. Foto M. Bóna.

29. Pôdorys kostola s vyznačením stavebného vývoja. Pôdorysný podklad T. Kalafusa upravil a doplnil M. Bóna.

uam
Ecclesiam Comes Paulus Forgách
Episcopus . Rosoniensis . MDCCXX . Extruxit
Illam
Nepos . Eiusdem . Comes . Ladislaus . Forgách
Cubicularius Regius . Restaurando Adauxit
MDCCLXXXX

(... ktorý kostol gróf Pavol Forgáč, biskup rosoňský, v roku 1720 postavil, ktorý tohože vnuk, gróf Ladislav Forgáč, kráľovský komorník, obnovením rozšíril v roku 1790) ¹³⁷

Z archívnych prameňov sa dozvedáme aj o ďalšom nápise, ktorý sa spolu s dvojitém erbom nachádzal na bráne kostola:

**Paulus Comes Forgách Gymes totius
Arcis Reaquisit. et haereditarius Possess.
Ell. Eppis. Rosonien. Praepos. S. Irenaei.
S C et Catholicae Mattis Consiliarius.**

**Paulus Iunior Comes Forgách
Gymes totius Arcis immediatus haereditarius
Successor. Fidei Consiliarius. Abbas
BMV de Rakony SS. Theol.
Doctor Romae Creat.
MDCCXX**

(Gróf Pavol Forgáč, znovuziskateľ a dedičný majiteľ celého hradu Gýmeš, zvolený biskup rosoňský, prepošť sv. Ireny, radca svätého cisársko-kráľovského a katolíckeho majestátu.

Gróf Pavol mladší Forgáč, následný dedič tohože celého hradu Gýmeš, čestný radca, opát najsvätejšej blahoslavenej P. Márie v Rakony, doktor teológie menovaný v Ríme 1720) ¹³⁸

Bez podrobného sondážneho výskumu síce dnes nie je možné odlišiť jednotlivé stavebné úpravy Pavla IV. a vnuka Ladislava Forgáča, no takmer isté je, že po rozšírení kostola v roku 1790 stavba nadobudla dnešnú jednoloďovú podobu s predĺženou svätyňou, sakristiou a prístavbou rodinnej hrobky (obr. 29). Loď presvetlená dvojicami segmentových okien sčasti využila stre-

30. Interiér veže so stredovekými oknami a zvonom. Foto M. Bóna 2003.

doveké konštrukcie a bola zaklenutá dvomi poliami tzv. pruskej klenby opierajúcej sa o prístenné piliere. Predĺženú pravouhlú svätyňu prekryvala placatá klenba a v závere opäť pruská klenba. Od severu sa na ňu napájala sakristia. Vstupom v uzávere svätyne bola sprístupnená prístavba hrobky, ktorej vonkajšie steny členili plastické pilastre. Konštrukcia stredovekej veže bola pri prestavbách zachovaná, jej staršie okienka zamurované, pričom tieto boli nahradené väčšími segmentovými, dodnes viditeľnými v úrovni novej nadstavby veže.¹³⁹ Do veže sa neskôr premiestnil aj jeden zo zvonov Gýmešského hradu, a to pravdepodobne tesne po jeho opustení na začiatku 19. storočia. Nakoľko sa neskôr nevyhol vojnovnej rekvirácii, bol v roku 1921 nahradený novým, ako o tom dodnes informuje jeho nápis:

ÖNTÖTTE EGRY FERENCZ KISGEJÖCZÖN.

KÉSZÜLT 1921 ÉVBEN AZ 1914 -18 ÉVI
VILÁGHÁBORÚBAN ELREKVÍRÁLT GHYMESI
VÁRBÓL SZÁRMAZÓ RÉGI HARANG HELYÉBE
KÖZADAKOZÁSBÓL.

(Odliat František Egri v Kisgejőczi. Zhotovený z verejnej zbierky v roku 1921 namiesto starého zvona pochádzajúceho z Gýmešského hradu, zrekvírovaného vo svetovej vojne v rokoch 1914-18).

V polovici 19. storočia vo veži pribudol aj tretí, dodnes zachovaný stredne veľký zvon s nápisom:

GYMES MEZÖVÁROS 1851

(Mestečko Gýmeš 1851)

Zachovaný chór v západnej časti kostolnej lode vznikol až v roku 1910, pričom pamätný nápis z vnútornej strany prekladu uvádza aj meno jeho staviteľa: „ÉPÍTETTE GALAMBOS J. 1910”.

Zo schematiczmov z konca 19. až polovice 20. storočia sa dozvedáme, že gýmešský kostol zostal do roku 1944 filiálkou Ladickej farnosti. Za farára Ladislava Borbása tu v roku 1899 zaregistrovali 1283 katolíkov, v roku 1916 ich bolo 1290, o sedem rokov neskôr len 1103 a v roku 1944 až 1350. Samostatná farnosť bola v Gýmeši založená 4. februára 1944 a jej správcom

sa stal Aurelius Košinár.¹⁴⁰ Nárast obyvateľstva si vynútil zväčšenie priestorov malej sakrálnej stavby, a tak bol v roku 1950 kostol rozšírený o bočnú južnú loď.¹⁴¹ Z rovnakého dôvodu sa za farára Ladislava Gilányiho naplánovala výstavba nového kostola na pozemku záhrady pred novou farskou budovou. Výstavba fary sa síce v roku 1971 ukončila za farára Ladislava Farkaša, avšak plánovaný kostol zostal len v základoch a k jeho výstavbe sa nakoniec nepristúpilo.¹⁴² Zato v roku 1974 bola zavŕšená generálna oprava starého kostola. Počas nej boli upravené bočné krídla a ich strechy pokryté bridlicou. Forgáčovská krypta sa zrušila, pričom telesné pozostatky Forgáčovcov boli premiestnené na miestny cintorín. Niekdajšia prístavba hrobky sa upravila na sakristiu, pričom pri jej prestavbe zanikla plastická baroková výzdoba fasád. Celý kostol bol omietnutý brizolitom a obkolesený betónovou ohradou s dvomi brámkami. V interiéri stavby sa urobila nová elektroinštalácia a zaviedlo elektrické kúrenie. Steny boli vybielené a v dolnej časti obložené obkladom z červeného smreku. Starý organ sa nahradil novým, elektrickým a nezabudlo sa ani na obnovu hlavného oltára spolu s križom, pochádzajúcim ešte z Gýmešského hradu.¹⁴³

V takomto stave slúži kostol dodnes a plní svoju pôvodnú funkciu veriacim obce. Napriek tomu, že sú naďalej opomíňané vysoké hodnoty tejto sakrálnej stavby, ktorá sa dodnes nedostala do zoznamu štátom chránených kultúrnych pamiatok, možno ju s istotou zaradiť k vysoko hodnotným predstaviteľom stredovekých vidieckych kostolov a zároveň pokladať za najstaršiu stojacu stavbu v obci.

PRÍCESTNÁ KAPLNKA SV. JÁNA NEPOMUCKÉHO

Kaplnka je situovaná na voľnom priestranstve v severnej časti zástavby obce (obr. 32). Stojí v susedstve potoka vedľa niekdajšej cesty na hrad. Podľa najstaršej mapy 1. vojenského mapovania z rokov 1782-1784 začínala hradná cesta na križovatke v severnom ukončení námestia niekdajšieho mestečka a pokračovala voľným priestranstvom popri kaplnke cez radovú zástavbu v severnej časti.

Pamiatková literatúra kladie vznik kaplnky do konca 18. storočia a úpravu jej fasád do konca 19. storočia, pričom vznik sochy sv. Jána Nepomuckého určuje iba rámcovo do 18. storočia.¹⁴⁴ Bližšie datovanie sochy poskytujú doteraz nezverejnené archívne pramene. Podľa nich bola socha sv. Jána Nepomuckého vztýčená na voľnom priestranstve mestečka v roku 1728 a v roku 1738 ju

vymaľovali.¹⁴⁵ Zrejme na konci 18. storočia bola osadená do novostavby malej kaplnky, v ktorej sa nachádza dodnes (obr. 31). Táto barokovo-klasicistická stavba obdĺžnikového pôdorysu má interiér zaklenutý valeňou klenbou. Zakončená je sedlovou strieškou s čelným štítom, pričom jej fasády sú plasticky dekorované lisénovým rámovaním. Posledná obnova tejto pamiatky bola uskutočnená v 90. rokoch 20. storočia.¹⁴⁶

31. Socha sv. Jána Nepomuckého zo začiatku 18. storočia.
Foto M. Bóna 2003.

32. Celkový pohľad na kaplnku sv. Jána Nepomuckého.
Foto M. Bóna 2003.

SOCHA PIETY

Socha na kamennom podstavci sa nachádza vedľa cesty na západnom okraji obce (obr. 33). Jej vznik kladie pamiatková literatúra až do začiatku 20. storočia, pričom kamenný podstavec pokladá za starší.¹⁴⁷ Socha znázorňuje smútiacu Pannu Máriu s mŕtvym, z kríža sňatým Kristom na lone. Zastrešená je ľudovo poňatou plechovou strieškou a obkolesená mrežovým klasicistickým zábradlím. Podľa datovaní na podstavci bola predchádzajúca a dnešná socha obnovená v rokoch 1891 a 1992.

33. Socha Piety. Foto M. Bóna 2003.

Poznámky (citácie literatúry a prameňov na konci publikácie):

- 1 Bel 1742, s. 383-388.
- 2 Saec. Quintum.
- 3 Korabinsky 1786, s. 200; Vályi 1799, s. 38.
- 4 Mednyánszky 1808; 1821; 1827.
- 5 Fényes 1843, s. 283-284; Hunfalvy 1860, s. 135-136;
- 6 Vertler 1861, s. 85-86.
- 7 Remellay 1857; Nagy 1864, s. 132-133 a ďalší.
- 8 Könyöki 1905, s. 11, 15, 59, 85, 91, 106, 108, 112, 149, 153, 181, 183, 184, 187-189, 192, 197, 198, 209, 257; Váliné-Pogány 2000, s. 119-120.
- 9 Dedek Crenscens 1898, s. 517-518.
- 10 Bártfai 1910.
- 11 Soós 1910.
- 12 Ethey 1936, s. 60-64; Janota 1938, s. 224-233.
- 13 Menclová 1956; 1973, s. 411-412, 416; pozostalosť. Menclovej poznatky prebrala Cidlinská 1958, s. 167, pričom korigovaný pôdorys hradu použili vo svojej práci Fialová-Fiala 1966, heslo Jelenec.
- 14 Napríklad: Kristó 1973, s. 57-60; Fügedi 1977, s. 136-137; 1986, s. 73, 82, 116, 121-122; Györffy 1998, s. 391-393, Lukačka 2003.
- 15 S výnimkou záchranného výskumu kaplnky (Katkin – Bóna 2000) sa na hrade doteraz neuskutočnil žiaden legálny hĺbkový výskum. Výsledky súkromného nedeštruktívneho architektonického prieskumu, realizovaného priebežne od roku 1992, boli len čiastočne zverejnené In: Bóna 1995; 1997; Bóna – Lukačka 2002.
- 16 Obaja autori pokladajú názov vrchu Dyun za skomoleninu slovanského názvu Devín – Divín: Jankovič 1968, s. 8-11; Ratkoš 1987, s. 100 navyše tvrdí, že práve vznikom hradu Divín na mieste neskoršieho Gýmeša došlo k rozdeleniu Kostolian patriacich pôvodne Zoborskému kláštoru na dve majetkovo odlišné časti.
- 17 Fügedi 1977, s.136; Györffy 1998, s. 392; Bóna – Lukačka 2002, s. 243-244.
- 18 Ústna informácia Dr. Jána Hunku; pozri tiež Ruttkayová – Ruttkay 1991, s.16; Súpis I, s. 521 tvrdí, že tu existovalo strážne hradisko z 11. storočia, a to s poukázaním na neprebádanú lokalitu Várhegy (tiež Studený hrad). Ide v skutočnosti o menšie opevnenie oválneho pôdorysu 40 x 70 m vymedzené priekopou s vonkajším valom a situované na skalnom výbežku v južnom svahu hradného vrchu. Vzhľadom na malé rozmery a samotnú polohu vzdialenú cca 500 m južne od hradu je nemožné takúto fortifikáciu dávať do súvislosti s opevnením včasnostredovekého hradiska (obr. 2).
- 19 Fügedi 1986, s. 50-51.
- 20 CDSI II, s. 295, č.421; Györffy 1998, s.392-393; preklad listiny udáva aj Bel 1989, s. 77-78.
- 21 Historik Lukačka (2003) pripúšťa začatie výstavby hradu už počas tatárskeho vpádu.
- 22 Saec. Quintum, s. 1, 13.
- 23 Ulomené kamenné konzoly po pôvodnom mostíku alebo vysunutej lávke sa zachovali pod prahom mladšieho sedlového portálu, ktorý v 15. storočí nahradil pôvodný. Z výškovej úrovne ochodze priláhlého opevnenia vyplýva, že vstup do

- veže mohol byť prepojený aj s obrannou ochodzou hradby.
- 24 Napríklad Moret-sur-Loing, Beaugency, Montbazou a pod. Oporné piliere hradných veží čisto statickej funkcie bez snahy o pravidelné rozmiestnenie nie sú u nás výnimočnosťou (napr. na hradoch Lietava, Dobrá Voda, Krásna Hôrka z 2.polovice 13. storočia). Avšak s ich pravidelným usporiadaním s výtvarným zámerom sa v prostredí stredovekého Uhorska stretávame len výnimočne, a to u románskych veží patriacich najzámožnejším feudálom (napr. Ják z 1.polovice 13. storočia alebo Bratislava okolo 1245).
 - 25 Hradobný múr sa v mieste napojenia na západný roh veže s murivom veže neviaže, a preto bez hĺbkového výskumu nie je možné s určitosťou povedať, či ho predchádzalo staršie provizórne opevnenie.
 - 26 Podľa D. Menclovej (1973, s. 411-412) by druhá veža s následným palácom mala vzniknúť až pred rokom 1295. Vzhľadom na charakter vonkajšieho múru paláca a jeho previazanosť s podkovovitou vežou je evidentný ich súčasný vznik aj spolu s celým obvodovým opevnením. Npreviazanosť opevnenia s hranolovou vežou môže byť len výsledkom krátkodobého prerušenia výstavby celku a možnosti využitia provizórneho opevnenia.
 - 27 V rámci územia stredovekého Uhorska tvorí ojedinelý príklad z 13. storočia hrad Szigliget v dnešnom Maďarsku, postavený v r. 1260-1262 pannohalmským opátom. Aj jeho palác na vrcholovom hrebeni je ohraničený vežami, avšak vzhľadom na terénnu konfiguráciu stoja stavby v úzadí opevneného areálu a nepodieľajú sa priamo na jeho obrane.
 - 28 Zo znenia listiny z roku 1249 (CDSI II, s. 223, č. 320) je zrejmé, že Ondrej už od detstva slúžil na kráľovskom dvore, a teda mal možnosť sa zoznámiť s pokrokovými európskymi hradnými stavbami. Ondrejove stavebnícke skúsenosti sa nakoniec osvedčili aj pri zmienenej stavbe tak rozľahlého refugiálneho hradu, akým bol Zniev, ktorý už v prvých rokoch po Tatárskom vpáde poslužil za útočisko kráľovmu synovi Štefanovi (CDSI II, s. 223, č. 320; tiež Lukačka 2003). Ak navyše zväzíme, že napríklad rozsahom nie príliš Gýmešu vzdialený hrad Szigliget (Maďarsko) bol bohatým pannohalmským opátom postavený za 3 roky, dokončenie výstavby Ondrejovho hradu do roku 1250 sa javí úplne reálne.
 - 29 Fügedi 1986, s.73;
 - 30 MOL DI 58432; Györffy 1998, s. 10; Lukačka 2003 poopravuje interpretáciu objektu sýpky vo výraze „*domum frumentium minorem*“ na dom františkánov, čo vnáša do funkcie hradných objektov nové svetlo a naznačuje možné dočasné útočisko v čase nepokojov. Podľa Jankoviča (1968, s. 10) by pojmy *veľký palác* a *stará cisterna* mohli nepriamo poukazovať aj na súčasnú existenciu malého paláca a novej cisterny v hradnom areáli, čo je ale t. č. len ničím nepotvrdený predpoklad.
 - 31 Travertínový portál s kompletne zachovaným ostením i časťami konzoliek pre zdvihací mostík patrí k najstarším zachovaným a presne datovateľným opracovaným architektonickým prvkom hradu (z obdobia medzi 1295-1303, kedy Tomáš zomrel). Situovanie portálu do stredu vstupného priečelia naznačuje jeho celkovú symetrickú kompozíciu a teda aj pre toto obdobie zriedkavú snahu o výtvarné poňatie členenia fasády.
 - 32 Bližšie Bóna – Lukačka 2002, s. 249-253.

- 33 Lukačka 2003, citujúc MOL DL 102 771.
- 34 RDSI II, s. 154-155, č. 312-313.
- 35 „palacio wlgo Detrephalataya nuncupato“; Fügedi 1977, s. 137 správne upozornil, že uvedený názov paláca nemožno spájať s predkami Forgáčovcov, u ktorých sa takéto meno nevyskytovalo.
- 36 Na možnú stavebnú úpravu niekdajšieho Tomášovho sídla by mohla poukazovať odlišná štruktúra muriva v úrovni 3. podlažia, ktorá napovedá jeho mladšiu nadstavbu. Hradba mladšieho predhradja sa na palác pripája bez previazania aj v úrovni 3. podlažia, a teda s ním časovo nesúvisí.
- 37 Podľa Bártfaia (1910, s. 57) sa už v roku 1312 hrad s panstvom dostal pod správu kráľovského kastelána Pavla Magyara, avšak novšie práce sa s takýmto tvrdením nestotožňujú a prechod hradu do vlastníctva kráľa kladú jednoznačne až po úmrtí Matúša Čáka (Fügedi 1977, s. 136; Engel 1996, s. 317; Györfy 1998, s. 393).
- 38 Bližšie Fügedi 1977, s. 136-137; Engel 1996, s. 317-318.
- 39 Na rozdiel od rozšírenej interpretácie pôvodu prídومku Forgáč z maďarského slova *forács*, čo v preklade znamená trieska či íver, historik Lukačka posledne ponúkol odlišné vysvetlenie od apelatíva *frkáč*, čo bol starobylý slovenský hudobný nástroj (Lukačka 2003).
- 40 Bártfai 1910, s. 64-65, 668; Engel 1996, 317-318; Lukačka 2003.
- 41 Horná časť kompletne zachovanej čelnej steny veže sa zrútila na prelome rokov 1997/1998. Pri sledovaní deštrukcie boli nájdené opracované travertínové šutre so zárezmi po dlhodobom pohybe reťazí, ktoré by mohli súvisieť s konštrukciou zdvíhacieho mostu.
- 42 Bártfai 1910, s. 107-109, 670; Engel 1996, s. 317-318; Lukačka 2003.
- 43 Fügedi 1977, s. 137; MOL D1 58875.
- 44 V čase del'by hradu v roku 1295, kedy existovali len dve veže, nebol dôvod podkovovitú vežu nazývať „strednou“, pretože „stredne veľkou“ sa stala až po výstavbe tretej „malej veže“ nad vstupom do predhradja, ktorá je aj v skutočnosti orientovaná smerom k obci Neverice, ako to udáva opis. Z jedného sporu medzi spolumajiteľmi hradu sa dozvedáme, že v zmienenej strednej veži boli v roku 1396 uchovávané listiny a strieborné cennosti (Bártfai 1910, s. 129-130; Lukačka 2003).
- 45 Nádej na bližšie datovanie paláca v blízkej budúcnosti poskytujú zachované časti stropných trámov vhodných na dendrochronologickú analýzu.
- 46 Bártfai 1910, s. 189-190, 194-195, 198.
- 47 Bártfai 1910, s. 290-291; podľa staršieho prieskumu D. Menclovej (1973, s. 416; pozostalosť) sa vznik celého komplexu vežového paláca omylom spájal so vznikom predhradja v 1. polovici 14. storočia (tiež Cidlinská 1958). Rámcovému datovaniu paláca do 2. polovice 15. storočia zodpovedá charakter neskorogotického segmentového portálu v druhej polohe a druh okenných ostení s rímsami.
- 48 Vybavením i zovňajškom je tomuto palácu blízky vežový palác Knižniho predhradja Lietavského hradu postaveného medzi 1474-1494 (Menclová 1973, s. 423). Aj ten bol sprístupnený v úrovni 2. podlažia z príľahlej hradby a do smeru prístupovej cesty sa obracal zaobleným nárožím.
- 49 Z del'by hradu v roku 1504 vyplýva, že k východnej časti hradu (predhradiu) patrila miestnosť zvaná „Bolt“, v ktorej boli strážené listiny. V súvislosti s údajmi v lis-

- tine z roku 1396 možno túto miestnosť lokalizovať do podkovovitej veže pokladanej za súčasť predhradja (viď pozn. 44; Bártfai 1910, s. 191-192, 695-697).
- 50 Dobytie hradu spomína aj text historickej *Pisni o zámku Muránskem* z roku 1549, In: Z klenotnice..., s. 187. Za upozornenie na tento zdroj informácie ďakujem Mgr. M. Jančovi.
- 51 Bártfai 1910, s. 214-220; Jankovič 1968, s. 33-34.
- 52 Bártfai 1910, s. 290-291; Pri opise del'by sa po prvýkrát dozvedáme o existencii cisterny v predhradi a menšej brány pri nej. Vzhľadom na skutočnosť, že staršie opisy v súvislosti s rozdelením hradu začínali veľkou vežou, je pravdepodobné, že práve tejto prislúchal názov Manca, keďže vežou s týmto názvom sa začína opis del'by v roku 1562.
- 53 Bártfai 1910, s. 293.
- 54 Saec. Quintum, s. 5.
- 55 Nápisová doska z červeného mramoru zdobená erbami Forgáčovcov a Pálfiocov sa ešte na začiatku 19. storočia nachádzala nad 2. bránkou hradu a informovala o tom, že „Bohu najdobrotivejšiemu a láskavému v roku 1613 vekom schátraný hrad Gýmeš, ozdobu a pýchu Forgáčovcov, dal Žigmund Forgáč z Gýmeša z milosti Mateja II., cisára a kráľa rímskeho, sudca kráľovského dvora uhorského, najvyšší radca hornouhorskeho kráľovstva, župan Novohradskej, Šarišskej a Sabolčskej župy, za života svojej najmilšej manželky, Kataríny z rodu Pálfy z Erdödu a svojich detí Adama, Evy a Márie Františky, žijúcich z Božej milosti, obnoviť, zväčšiť a vyzdobiť“ (Saec. Quintum, s. 9-10; Mednyánszky 1808, s. 79; 1821, s. 41; 1827, s. 418; Bártfai 1910, s. 793-794).
- 56 Bóna 1997, s. 265-266.
- 57 Saec. Quintum, s. 5: „Ad radicem Arcis Solidum Propugnaculum construi curavit“; Bel 1742, s. 387.
- 58 Na existenciu nezachovaného opevnenia pred starou bránou poukazuje fakt, že vyhlbenie skalného tunela sprostredkujúceho jediný možný prístup do opevnenia jednoznačne predchádzalo vybudovaniu polygonálnej bašty (obr. 11/15, 14) a že uvedená časť nárožia bastiónu je skutočne zvyškom rozsiahlejšieho opevnenia, ktoré po výstavbe bašty nebolo odnikiaľ prístupné a stratilo svoju funkciu. Pri výstavbe uvedenej mladšej bašty bol v jej susedstve navyše ponechaný kužel sute staršieho zdeštruovaného opevnenia.
- 59 Zmienené renesančné prestavby palácov nie je možné bez hlbšieho výskumu naisto stotožniť so Žigmundovou prestavbou hradu, a mohli teda patriť aj niektoré z ďalších renesančných prestavieb.
- 60 Túto udalosť uvádzal nápis z roku 1713 umiestnený nad oltárom hradnej kaplnky sv. Jána: „...Rebelis Bethlen: tormentis destruxit M.DC.XIX...“ (MOL FL, P 1891, 3 cs., 8 tétel, s. 119; Saec. Quintum, s. 5, 15; Mednyánszky 1808, s. 81; Bártfai 1910, s. 795-796).
- 61 Mednyánszky 1808, s. 79 uvádza, že počas opráv hradu v roku 1620 dal palatín Žigmund Forgáč na čelnej strane hradu umiestniť oslavné verše.
- 62 Bártfai 1910, s. 656; O tom že hrad v čase tureckého ohrozenia tvoril bezpečné úložisko cenností zo širšieho okolia svedčí napríklad údaj z vizitácie kostola v Zlatých Moravciach z roku 1647, podľa ktorého boli tamojšie zvony predtým z

- dôvodov bezpečnosti uložené na gýmešskom hrade (Tomisa 1992, s. 143, za upozornenie na tento údaj vďačím Dr. J. Hunkovi)
- 63 Bártfai 1910, s. 464-477.
- 64 S veľkou pravdepodobnosťou možno priestor nad kaplnkou („*Az kápolna felett való boldban*“) stotožniť s pôvodnou miestnosťou archívu „*Bolt*“, situovanou v podkovovitej veži a uvádzanou pri opise delby hradu v roku 1504 (pozri pozn. 49). Nasvedčovala by tomu aj následnosť opisu kaplnky po opise „*starého paláca*“, ktorý s vežou susedí. Nakoľko bol rodový archív už prevezený do Hlohovca, pochopiteľne ho tu a ani v žiadnom inom objekte hradu inventár už neuvádza. Zmienka o kaplnke v inventári poskytuje zatiaľ najstaršiu známu informáciu o existencii hradnej kaplnky (Bóna 1995, s. 30).
- 65 Na Hipschmanovej mape z roku 1650 je Gýmeš schématicky vyobrazený ako dvojvežový objekt.
- 66 Čelebi 1978, s. 150;
- 67 Podľa nápisu nad oltárom kaplnky sv. Jána: „*Turcae totaliter combusserunt M.DC.LXIII.*“ (MOL FL, P 1891, 3. cs., 8 tétel, s. 119; Saec. Quintum, s. 5, 15; Mednyánszky 1808, s. 81; Bártfai 1910, s. 796).
- 68 Bártfai 1910, s. 463.
- 69 Tehly s rozmermi 5-5,5 x 28,5-29 x 14-14,5 cm nesú značku v podobe obráteného „F“ a patria k najstarším známym značkovaným tehľám na hrade.
- 70 Bártfai 1910, s. 463, 582, 609.
- 71 Bližšie Bóna 1998 I, II. Podľa K. Závadovej autor rytiny vychádzal zo staršej predlohy L. Schnitzera a J. Ledentua, avšak tomu sčasti odporuje skutočnosť, že ich vyobrazenie Gýmeša je odlišné a oveľa schématickejšie.
- 72 Bártfai 1910, s. 583; Saec. Quintum, s. 6.
- 73 Bártfai 1910, s. 577.
- 74 Bártfai 1910, s. 583, 609.
- 75 Prepisy niektorých pamätných nápisov sa zachovali v archíve Forgáčovcov v Budapešti (MOL FL - P 1891, 3. cs., 8 tétel), pričom väčšinu z nich opísal barón A. Mednyánszky (1808). Ďalšie podrobnosti o prestavbe podáva rukopis o živote a diele Pavla IV. Forgáča (Vita et Acta...) a pamätná kniha Forgáčovcov vydaná z príležitosti jubilea v roku 1750 (Saec. Quintum).
- 76 Bártfai 1910, s. 614-615; O začatí a ukončení prvej etapy obnovy hradu Pavlom IV. Forgáčom (1713-1721) informoval nápis na podstavci sochy sv. Pavla nad prameňom sv. Pavla vyvierajúcom na bližšie neznámom mieste v „*areáli Gýmeša*“ (MOL FL - P 1891, 3. Cs., 8 tétel, s. 120). Pri dávnejšom publikovaní opisu barokovej prestavby hradu autorom tejto štúdie ešte neboli známe archívne pramene, ktoré vnášajú nové svetlo do vzhľadu a celkového ideového pozadia zriadeného posvätného územia hradu (Bóna 1995, s. 31-32; 1996, 31).
- 77 MOL FL - P 1891, 3. cs., 8 tétel, s. 114.
- 78 MOL FL - P 1891, 3. cs., 8 tétel, s. 116; Mednyánszky 1808, s. 81, 85; 1821, s. 42.
- 79 MOL FL - P 1891, 3. cs., 8 tétel, s. 118; Saec. Quintum, s. 14; Mednyánszky 1808, s. 81; Zvyšok ešte v roku 1887 viditeľného nápisu zakreslil aj J. Könyöki (Váliné 2000, s. 119-120).
- 80 MOL FL - P 1891, 3. cs., 8 tétel, s. 118; Mednyánszky 1808, s. 79; 1821, s. 41-42.
- K zmenej oltárnej architektúre kostola patrili torzá opracovaných článkov z červeného mramoru s pozlátaným písmom, zistené počas záchranného archeologického výskumu v priestore hradného kostola v roku 1998 (Katkin - Bóna 2000)
- 81 MOL FL - P 1891, 3. cs., 8 tétel, s. 119; Saec. Quintum, s. 15;
- 82 MOL FL - P 1891, 3. cs., 8 tétel, s. 113. Záznam neuvádza o ktorú vežu šlo a tak len môžeme predpokladať, že sa myslelo na veľkú hranolovú vežu vnútorného hradu, ktorej strecha bola podľa vyobrazenia zo začiatku 19. storočia zakončená dvojitým krížom (obr. 17).
- 83 Mednyánszky 1821, s. 38; 1827, s. 430.
- 84 Vita et Acta, s. 5, 7, 35.
- 85 MOL FL - P 1891, 3. cs., 8 tétel, s. 112.
- 86 Saec. Quintum, s. 17; Bártfai 1910, s. 796.
- 87 Vita et Acta, s. 16, 18.
- 88 Vita et Acta, s. 5, 9. V súvislosti s týmito prácami sa spomína aj majster Ján Hüttmajer, ktorý v roku 1734 opravil tunajší „*starodávny organ*“ (Vita et Acta, s. 13).
- 89 Mednyánszky 1808, s. 85.
- 90 Vita et Acta, s. 21, 29.
- 91 Latinský nápis vo voľnom preklade znie: „*Pavol V. z rodu Forgáčovcov, biskup Veľkoaradínsky, neobmedzený pán dedičného hradu Gýmeš, schody v tomto trakte a vnútorné miestnosti Turkami vypálené obnovil a vylepšil. V jubilejnom roku 1750 po Kristu, v piatom storočí od založenia hradu Gýmeš*“ (Saec. Quintum, s. 16; Mednyánszky 1808, s. 79; 1821, s. 40; 1827, s. 418-419; Bártfai 1910, s. 796).
- 92 Mednyánszky 1821, s. 39-40; Historik Bártfai (1910, s. 584) uvádza aj mená majstrov nábytku a obrazov: Max Pfeiler, Francesco Trevisani, Michal Izbighy-Vörös a Paul Hemling.
- 93 Vita et Acta, s.30-31; Saec. Quintum, s. 9; Bártfai 1910, s. 584.
- 94 Vita et Acta, s. 32, 34; Zmieneny stredný trakt možno pravdepodobne stotožniť s východným palácovým krídlom vnútorného hradu (obr. 11/2), ktorého poschodie bolo po barokovej prestavbe prečlenené na šesť miestností a ešte počas prieskumu J. Könyökiho v roku 1887 malo tehlové klenby (Váliné 2000, s. 119-120)
- 95 Bóna 1995, s. 31. Posledné úpravy v interiéri kostola v roku 1756 súviseli s obnovou chóru a okien, ako to pripomínal nápis na doske z čierneho mramoru (Mednyánszky 1808, s. 81). J. Könyöki uvádza, že počas svojho prieskumu hradu v roku 1887 ešte videl zo zrútenej klenby zvyšky štukovej výzdoby (Váliné 2000, s. 119).
- 96 Vita et Acta, s. 37-38.
- 97 Mednyánszky 1808, s. 79; 1821, s. 39;
- 98 Bóna 1996, s. 31; Váliné 2000, s. 119; J. Könyöki síce nájdený otvor pokladá za studňu, no podľa M. Bela (1742, s. 387) bol prameň vody ďalej pod hradom a v samotnom hrade sa nachádzali len do skaly zahĺbené cisterny.
- 99 Podľa všetkého už v roku 1887 stál z brány len ľavý múr s pilastrami a nikou, pretože ich J. Könyöki počas svojho prieskumu mylne pokladal za súčasť interiéru ďalšej malej kaplnky (Könyöki 1905, s. 85; Váliné 2000, s. 119). Počas opísaných barokových úprav hradu boli vo zvýšenej miere použité značkované tehly s letopoč-

- tami: CPGFDG 1714; CFDFG 1714; FGFCTAR MDCCXVI; LFDG 1718; CIFD 1718; PCF MDCCXX; C.L.F. a ďalšie (Váliné 200, s. 120; Menclová-pozostalost').
- 100 Ethey 1936, s. 63-64.
- 101 Mednyánszky 1827, s. 430.
- 102 Mednyánszky 1821, s. 37, 42-43.
- 103 Vertler 1861, s. 85.
- 104 L. Bártfai uviedol, že viacero kusov barokového nábytku a obrazov sa „ešte aj dnes nachádza medzi obyvateľstvom obce“ (1910, s. 584).
- 105 Udialo sa tak v roku 1835 na prosbu farára Host'ovej, kde tamojší zvon na sklonku roku 1834 pukol. Hradný zvon preliaty v roku 1967 sa tam nachádza dodnes a nesie nápis: „IN HONOREM B. M. V. ET S. VRBANI A MDCCCLI“ (Fehér 1997, s. 40-42). Ďalší starý zvon pochádzajúci z hradu a umiestnený do kostola v Jelenci sa žiaľ nevyhol vojrovej rekvirácii, a bol preto v roku 1921 nahradený novým (bližšie v nasledujúcej kapitole o kostole v Jelenci).
- 106 Vertler 1861, s. 86; Podľa L. Bártfaia (1910, s. 584) bol hrad Forgáčovcami obývaný a udržiavaný do prvého roku 19. storočia, pričom hodnotný barokový nábytok a obrazy boli premiestnené do kaštieľa v mestečku.
- 107 MOL FL – P 1891, 3. cs., 8 tétel, s. 121; Váliné 2000, s. 119.
- 108 Zápisnica o prebratí ruiny hradu do správy a kultúrneho využitia z 18. 7. 1950 sa nachádza v Archíve Štátneho pamiatkového referátu Bratislava, č. 1259.
- 109 Buda 1987, s. 4.
- 110 Na tomto mieste chcem úprimne poďakovať všetkým, ktorí mi boli rozličnou formou nápomocní pri spracovaní tejto štúdie, predovšetkým Dr. J. Lukačkovi a Dr. J. Hunkovi za ich obetavé preklady latinských textov, použitých aj v nasledujúcich kapitolách, ako aj ďalším nemenovaným, bez ktorých pomoci by táto práca nenadobudla výslednú podobu.
- 111 Bártfai 1910, s. 583; Matej Bel (1742, s. 402) pripisuje výstavbu kaštieľa Pavlovmu synovi, Pavlovi V. Forgáčovi. S. R. Petrovai (2002, s. 80) pokladá za jeho stavebníka ďalšieho Pavlovoho syna, Ladislava (1699-1778). Avšak toto tvrdenie sa javí nepravdepodobné, keďže Ladislav žil v Čachticiach a Beckove (Bártfai 1910, s. 615) a o Pavlovi je navyše známe, že okrem obnovy hradu Gymeš dal v mestečku opraviť aj samotný kostol (bližšie v kapitole o kostole).
- 112 Vende 1898, s. 94; Ethey 1936, s. 75 (udáva I. štvrtinu 18. storočia); Gergelyi 1965; Súpis 1967, s. 522; Slepčanová 1985, s. 15; Petrovai 2002, s. 80.
- 113 Spolu 3 pôdorysy a pohľad na kúriu sú rámcovo datované do 18. storočia a zachytávajú prestavbu obytnej kúrie a jednotlivé krídla hospodárskeho areálu, In: MOL FL – T 34/1-3; xerokópie plánov tiež v ústrednom archíve Pamiatkového úradu SR, V-10134, 10406, 10407.
- 114 MOL FL – P 1891, 3. cs., 8 tétel. S. 119.
- 115 Vita et Acta, s. 5, 6, 12-13.
- 116 Vita et Acta, s. 16, 19, 20, 30.
- 117 Obe mapy z rokov 1854 a 1857 sú spolu s mladšou mapou z roku 1860 uložené v Štátnom oblastnom archíve Nitra – Ivánka.
- 118 Zrubcová 1982, s.8-11.
- 119 Oba reliéfy hradov Sklabaňa a Gymeš znázorňujú ešte ich zachovaný stav, pričom

- podľa datovaní pod reliéfmi (1903 a 1822) nie je možné zatiaľ bez sondáže určiť, či ide o pôvodné reliéfy s datovaním ich neskoršej rekonštrukcie alebo o neskoršiu výzdobu štítu.
- 120 Zrubcová 1982, s. 10-11.
- 121 Vende 1898, s. 94-95; bližšie k niektorým zachovaným obrazom z Forgáčovskej zbierky vid': Učniková 1980, s. 13, 22-23, 51, 104-107; Keleti 1983, s. 34-35, 49, 89, 109-111; Za upozornenie na informácie k zbierke vďačím Mgr. M. Jančovi.
- 122 Ethey 1936, s. 75.
- 123 Slepčanová 1983, s. 5; S veľkou pravdepodobnosťou pochádza uvedená socha z Gymeškého hradu. Nápis pod ňou a datovanie do roku 1714 sú totiž totožné s citáciou nápisu sochy svätej Panny vo Forgáčovskom archíve (MOL FL – P 1891, 3. cs., 8 tétel, s. 113). Záznam síce nehovorí, v ktorej časti hradu sa socha nachádzala, no nakoľko sa pred ním uvádza nápis nad bránou do vnútorného hradu a po ňom údaje k zvonom v hradnej veži, mohla sa socha nachádzať niekde v ich blízkosti.
- 124 Slepčanová 1985, s. 14, 16-19. Patrocínium súkromnej kaplnky v kúrii nie je známe. M. Slepčanová nesprávne stotožnila obraz menzy (obetného stola) s nápisom, označujúcim Pavla IV. Forgáča ako znovuzískateľa panstva a sv. Ignáca ako patróna „sídla“ (správne „hradu“) Gymeš, so zachovanou menezou barokového oltára v kúrii a preto omylom označila sv. Ignáca aj za patróna kaplnky v kúrii. Nepoznala pritom skutočnosť, že oltár tu pôvodne nebol, ale bol sem prenesený neskôr z kostolianskeho kostola a že uvedený obraz s nápisom na menze sa v skutočnosti nevzťahuje na oltár kaplnky kúrie, ale na hlavný oltár kostola sv. Ignáca na Gymešskom hrade. Dokladajú to nielen autentické prepisy uvedeného nápisu z hradu (MOL FL – P 1891, 3. cs., 8 tétel, s. 118; Mednyánszky 1808, s. 79), ale aj jeho fragment zistený pri záchrannom archeologickom výskume hradnej kaplnky v roku 1998. Na časti tumbovej menzy z červeného mramoru zdokumentovanej počas výskumu boli zachované zvyšky slov s pozláteným písmom, patriace tomuto nápisu: „... TOTIUS ... SAC. ...“ (Katkin-Bóna 2000, s. 113-115, 249-obr. 72; porovnaj s obr. č. 18 v tejto publikácii). S. R. Petrovai bez udania prameňa udáva ako patrocínium kaplnky v kúrii Pannu Máriu (2002, s. 81). Tento údaj sa javí oveľa pravdepodobnejší aj vzhľadom na skutočnosť, že zmienená neskorogotická socha Madony s dieťaťom bola do stredu barokového kostolianskeho oltára osadená dodatočne, zrejme v súvislosti s jeho prenesením z Kostolian, kde je tamojší kostol oddávna zasvätený sv. Jurajovi.
- 125 Podľa zozbieraných informácií Mgr. Milanom Jančom, časť zo zbierky v kaštieli údajne ešte pred koncom vojny vzalo Gestapo, ničeo si po vojne zobrala posledná majiteľka, Marica Forgáčová, ktorá opustila ČSR a ničeo z toho, čo zostalo, si rozbírali obyvatelia obce. Len časť skonfiškovaných obrazov z rodinnej obrazárne sa v roku 1945 dostala do muzeálnych zbierok hradu Červený Kameň, kde sa nachádza dodnes (Učniková 1980, s. 13, 22-23, 51, 104-107).
- 126 Kronika obce č. 2, s. 1, 8.
- 127 Kronika obce č. 2, s. 71, 86, 98, 107; Zrubcová 1982, s. 13.
- 128 Posledná rozsiahlejšia údržba severného krídla prebehla v 90. rokoch, pričom v posledných rokoch sa symbolické príspevky z finančných prostriedkov štátu zúčtujú pri obnove poškodenej strechy.

- 129 Vende 1898, s. 94; Gergelyi 1965; Súpis 1967, s. 522.
 130 Gergelyi 1965.
 131 Súkromný prieskum autora tejto kapitoly bol uskutočnený vo februári 2003 v rámci prípravy publikácie, a to vzhľadom na doterajšiu neprebádanosť hodnotnej stavby, ktorá navyše ani nie je zapísaná v ústrednom zozname kultúrnych pamiatok.
 132 Rovnaký polkruhový tvar a takmer totožné rozmery spodných okien mala aj veža neďalekého kostola v Kostol'anoch pod Tribečom. Jej vznik súvisí s rozšírením predrománskej stavby o takzvanú emporovú prístavbu v priebehu 2. štvrtiny 13. storočia, avšak nie je bez zaujímavosti, že jej stavebníkom boli taktiež predkovia Forgáčovcov (bližšie Bóna-Ilievová 2002, s. 194, tu i ďalšia literatúra). I keď kostol v Kostol'anoch stavala iná huta používajúca ako stavebný materiál aj tehlu, nemožno nateraz vylúčiť vznik gýmešského kostola najneskôr v priebehu 2. polovice 13. storočia.
 133 Kostol v Gýmeši nevystupuje v žiadnych známych prameňoch z 13. storočia a ani nie je uvedený v zozname pápežských decimátorov z roku 1332 (Györfly 1998, s. 340-341).
 134 Bártfai 1910, s. 131.
 135 Kvačala 1935, s. 89; Gergelyi 1965.
 136 Tomisa 1992, s. 269.
 137 Za odborný preklad nápisu vďačím Dr. Belasovi.
 138 MOL FL – P 1891, 3 cs., 8 tétel, s. 120.
 139 Podľa archívnych prameňov bol do výbavy kostola v roku 1741 poskytnutý medený kalich (Vita et Acta, s. 20)
 140 Buzárovits 1899, s. 54; 1916, s. 65; Jantausch 1927, s. 45; 1944, s. 45;
 141 Súpis 1967, s. 522; V roku 1948, za pôsobenia farára Ladislava Antalíka v obci napočítali až 1412 katolíkov. Pôvodný pôdorys sakristie a prístavby priečnej lode zachytáva pôdorysný náčrtok kostola od Ing. arch. T. Kalafusa zo 60. rokov 20. storočia (Archív Pamiatkového úradu SR, V 1680).
 142 Kronika obce č. 2, s. 149.
 143 Kronika obce č. 2, s. 162-163.
 144 Hromadová 1960, s. 4; Súpis 1967, s. 522; Schematismus slovenských katolíckych diecéz (Trnava – Bratislava 1978, s. 59) kladie vznik kaplnky do roku 1750.
 145 Vita et Acta, s. 6, 16.
 146 Kronika obce č. 2, s. 290.
 147 Súpis 1967, s. 522.

Obsah

Úvod (Ladislav Púchovský)	5
Alexander Fehér: PRÍRODNÉ PROSTREDIE OBCE JELENEC	7
Alexander Fehér: DEJINY JELENCA	28
Alexander Fehér: HISTÓRIA ŠKÔL V JELENCI	110
Viliam Borbély: HISTÓRIA VZNIKU POŽIARNICTVA V JELENCI	131
Ing. Martin Bóna: HRAD GÝMEŠ A KULTÚRNE PAMIATKY OBCE JELENEC	152
PhDr. Ján Hunka, CSc.: ZAUJÍMAVÉ NÁLEZY Z HRADU JELENEC	215
Mgr. Mária Jókaiová: EUDOVÉ ZVYKY V JELENCI	223
Použitá literatúra	265

Použitá literatúra

1. Almanach 1933: Csehszlovákiai magyar tanítók almanachja. Pozsony
2. Balassa Iván 1989: A határainkon túli magyarok néprajza. Gondolat, Budapest
3. Bálint Sándor 1976: Karácsony, Húsvét, Pünkösd. Szent István Társulat, Budapest
4. Bárkány, Eugen – Dojč, Ľudovít 1991: Židovské náboženské obce na Slovensku. Vesna, Bratislava
5. Bártfai Szabó, László 1910: A Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom
6. Bel, Matej 1989: Turčianska stolica. Martin.
7. Bel, Matthias 1742: Notitia Hungariae Novae historico geographica. Tomvs Qvartvs. Viennae
8. Biedermann, Hans 1992: Lexikon symbolov. Obzor, Bratislava
9. Blaskovics József 1993: Az újvári ejalet török adóösszeírásai. MIÉSZ, Pozsony
10. Blaško, Jozef (ed.) 1989: Sprievodca VII. západoslovenského tábora ochrancov prírody 1989. Hostie, Krajský úrad štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava, ONV Odbor kultúry, Nitra
11. Bóna, Martin – Ilievová, Danica 2002: Obnova fasád románskeho kostola sv. Juraja v Kostolnoch pod Tribečom. In: Zb. Cirkevné pamiatky – pramene kultúry a vzdelanosti. Nitra, 185-203 o.
12. Bóna, Martin – Lukačka, Ján 2002: Úloha hradov horného Ponitria a Požitavia pri obrane a osídlení územia do konca 14. storočia. In: Archaeologia historica 27, 239-268 o.
13. Bóna, Martin 1995: Sakrálne stavby hradu Gýmeš. In: Pamiatky a múzeá, 2 sz., 30-32
14. Bóna, Martin 1996: Renesančné a barokové prestavby hradu Gýmeš. In: Pamiatky a múzeá, 4 sz., 28-31 o.
15. Bóna, Martin 1997: Dejiny a architektúra Topoľčianskeho hradu. In: Topoľčany vo vrstvách vekov. Ed. Egon, Wiedermann. Topoľčany 255-273 o.
16. Bóna, Martin 1998: Historické vyobrazenie hradu Gýmeš I-V. In: Požitavské noviny III, 13 sz., 5 o.; 14 sz., 7 o.; 15 sz., 7 o.; 16-17 sz., 7 o.; 18 sz., 7 o.
17. Borovszky Sámuel (ed.) 1898: Nyitra vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest
18. Buben, Milan 1994: Encyklopedie heraldiky. Libri, Praha
19. Bucko, Vojtech 1939: Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564. Bratislava
20. Buda, František 1987: Zručanina má už novú tvár, Mladý Ľudia na starom hrade. In: Pravda 68, 139 sz., 4 o.
21. Büttner, Emil 1989: „Csata mezejérül írom pár sorain“. Madách, Bratislava
22. Calendarium Strigoniensis: Calendarium archi-dioecesanum cleri Strigoniensis ..., Strigonii
23. CDSl. II: Marsina, Richard (ed.) 1987: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus II. Bratislvae
24. Cidlinská, Alžbeta 1958: Objekty štátneho kultúrneho majetku na Slovensku – hrad Jelenec. In: Pamiatky a múzeá VII, 4 sz., 167 o.
25. Conscriptio 1752: Conscriptio Comitatus Nitriensis ... Anno 1752. ŽN-I Dicalia, ŠOBA, Nitra

26. Conscriptioes 1828: Conscriptioes possessionum, Nitra I, ŠOBA Nitra, NŽ I., Nitra
27. Csáky Károly 1987: Hallottatok-e már hírét? Madách, Bratislava
28. Csáky Károly 1992: Nógrádi tájakon. Madách, Bratislava
29. Csámpai Ottó 1994: Viharvert nemzettudat. A szerző kiadása, Pozsony
30. Cselebi 1985: Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660-1664. Gondolat, Budapest
31. Csóka Alajos: Gimesi Határ Térképe Új állapotról. KSN Urb. Jelenec 1354, ŠOBA Nitra
32. Csoma József 1910: A Forgách grófok címere. In: Bártfai Szabó 1910, 161-167 o.
33. Čelebi, Evlia 1978: Kniha ciest. Bratislava.
34. Čefovský, J. és tsai., 1999: Červená kniha ohrozených a vzácných druhov rastlín a živočíchov SR a ČR. Vol. 5. Vyššie rastliny. Príroda, Bratislava
35. Danczi Lajos 1964: A ghymesí plébánia története (kézirat)
36. Danczi Lajos 1992: Ghymes község. Zoboraljai Szívűjság (a nyitrai járás MKDM lapja). I. évf., 6. sz., 1. o.
37. Dedek Crenscens, Lajos 1898: Nyitravármegye története. In: Magyarország vármegyéi és városai – Nyitravármegye. Budapest, 466-680 o.
38. Ethey Gyula 1936: A Zoborvidék multjából. Risnyovszky János Könyvnyomdája, Nyitra
39. Fackenberg, František 1965: Pozoruhodné pamiatkové objekty – kostolíky. In: Ochrana prírody a pamiatok V, 11-12 sz., 5-6 o.
40. Fehér Sándor 1995: Pográny – Pohranice 1075-1995. Községi hivatal, Pográny
41. Fehér Sándor 1997: Alsóbodok monográfia. Községi hivatal, Alsóbodok
42. Fehér Sándor 1997b: Nyitrageszte monográfia. AB-ART, Pozsony
43. Fehér, Alexander – Púchovský, Ladislav – Bóna, Martin 1998: Obec Jelenc – 885 rokov, Gimes község – 885 éve, 1113-1998, Obecný úrad, Jelenec
44. Fehér, Alexander 2001: Invázne správanie sa druhov rastlín v povodí Nitry. Dizertačná práca. Katedra ekológie FZKI SPU, Nitra
45. Fejér, Georgius (ed.) 1829-1844: Codex diplomaticus Hungariae. Budae
46. Fekete Lajos 1943: Az esztergomi szandzsak 1570. évi adóösszeírása. Budapest
47. Fényes Elek 1847: Magyarország leírása I. Pesten
48. Fényes Elek 1851: Magyarország geographiai szótára I-IV. Pesten
49. Fényes, Elek 1843: Magyarországnak s' a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben II. Pest.
50. Fialová, Hilada – Fiala, Andrej 1966: Hradny na Slovensku. Bratislava.
51. Fügedi Erich 1938: Nyitra megye betelepülése I-II. In: Századok LXXII
52. Fügedi Erik 1977.: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Budapest.
53. Fügedi Erik 1986: Castle and Society In Medieval Hungary (1000-1437). Budapest.
54. Gergelyi, Otmar 1965: Dejiny obcí okresu Nitra. In: Hlas Nitrianskeho okresu, 24. sz., 45-46 r.
55. Gyönyör József 1989: Államalkotó nemzetiségek. Madách, Bratislava
56. Györffy György 1998: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Budapest.
57. Halačka, I. 1988: Mince Zemi koruny české II. Kroměříž
58. Hevessy Sári 1917a: Merengés. Nyitramegyei Szemle, XXV. évf., 49. sz., 1. o. (1917.12.9)
59. Hevessy Sári 1917b: Összel. Nyitrarnegyey Szemle, XXV. évf., 46. sz., 1. o. (1917.11.18)
60. Hevessy Sári 1921a: Levél egy menyasszonyhoz. Nyitrarnegyey Szemle, XXIX. évf., 22. sz., 1 o. (1921.5.29)
61. Hevessy Sári 1921b: Levelek Szklenó fürdőből. Nyitrarnegyey Szemle, XXIX. évf., 35. sz., 1 o. (1921.9.28)
62. Hevessy Sári 1921c: Szklenó fürdőből. Nyitrarnegyey Szemle, XXIX. évf., 34. sz., 1 o. (1921. augusztus. 21)
63. Hevessy Sári 1940: Életem iskolája. In Faith Fülöp 1940: Nitra Aranykönyve. Nitra, 6-8 o.
64. Hevessy Sári é. n.: Ady két asszonya. Magyar Album, IV., 17-19 o.
65. Hevessy Sári é. n.: Betegen, Magyar Album, IX., 27 o.
66. Hevessy Sári é. n.: Tanítónők, Magyar Album, IX. 27 o.
67. Hlinka, J. – Kraskovská, L. – Novák, J. 1968: Nálezny stredovekých a novovekých mincí na Slovensku. Nálezny mincí na Slovensku II. Bratislava
68. Hraško, Juraj és tsai. 1973: Pôdna mapa ČSSR 1 : 500 000. Slovenská kartografia, Bratislava – VÚ PaVR, Bratislava, 1 lap
69. Hromadová, Ludmila 1960: Jelenec, okr. Nitra – základný výskum. In: Ústredný archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave, Z 3052.
70. Hunfalvy, János 1860: Magyarország és Erdély eredeti képekben II. Darmstadt.
71. Huszár L. 1979: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. München
72. Jankovič, Vendelín 1968: Kostol'any pod Tribečom. In: Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 2, 5-36 o.
73. Janota, Ludovít 1938: Slovenské hrady I. Bratislava.
74. Juck, Ladislav (ed.) 1984: Výsady miest a mestečiek na Slovensku. Bratislava
75. Katkin, Slavomír - Bóna, Martin 2000: Záchranný výskum v kaplnke hradu Gýmeš. In: Archeologické výskumy a nálezny na Slovensku v r. 1998, 113-115 o., 249 - 72/1-5 sz. ábra
76. Kazimír, Štefan 1986: Pestovanie viniča a produkcia vína na Slovensku v minulosti. VEDA, Bratislava
77. Keleti, Magda 1983: Neskora renesancia, manierizmus, barok v zbierkach SNG. Bratislava.
78. Képes Krónika 1993: Képes Krónika. Magyar Hírlap – Maecenas Kiadó, Budapest
79. Kiss Lajos 1988: Földrajzi nevek etimológiai szótára I. Akadémiai Kiadó, Budapest
80. Kodéra, Miroslav és tsai. 1989: Topografická mineralógia Slovenska. Vol. 1. VEDA SAV, Bratislava
81. Kohútová, Mária 1990: Demografický a sídlištný obraz západného Slovenska (edícia Historické štúdie). Bratislava
82. Koláriková, Zdeňka – Majtán, Milan 1988: Geografické názvy okresu Nitra. A9. Geografické názvoslovné zoznamy OSN – ČSSR. Slovenský úrad geodézie a kartografie, Bratislava
83. Kolníková, E. – Hunka, J. eds. 1994: Nálezny mincí na Slovensku IV. Nitra
84. Könyöki, József 1905: A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Budapest.
85. Kopčan, Vojtech – Blaškovič, Jozef 1985: Érsekújvár (Nové Zámky) a török megszállás alatt (1663-1685). Okresné múzeum a MNV, Nové Zámky

86. Korabinsky, Johannes Matthias 1786: Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Preßburg
87. Kormoš, J. – Kormoš, J. – Strapko, P. 2000: Vyhodnotenie nálezov z hradu Gýmeš v Jelenci. 19 o.
88. Kostický, Bohuš – Watzka, Jozef (ed.) 1963: Štátny archív v Bratislave, pobočka Nitra. Sprievodca po archívnych fondoch II. Slovenská archívna správa Bratislava
89. Kristó, Gyula 1973: Csák Máté tartományúri hatalma. Budapest.
90. Kropilák, Miroslav (ed.) 1977: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I. Veda, Bratislava
91. Kúr Géza 1993: A Komáromi Református Egyházmegye. Kalligram, Pozsony
92. Kuthan, Miroslav és tsai. 1963: Vysvetlivky k prehľadnej geologickej mape 1 : 200 000. M-34-XXXI Nitra. Geofond, Bratislava
93. Kvačala, Ján 1935: Dejiny reformácie na Slovensku 1517-1711. Lispt. Sv. Mikuláš
94. Lukačka, Ján 2003: Rod Forgáčovcov do polovice 15. storočia. In: Historický zborník 13 (in press)
95. Lyka Károly: Nyitra. Magyarország városai VI. (A Pesti Napló melléklete)
96. Madar Ilona 1989: Fejezetek Zoboralja társadalomnéprajzához, Debrecen
97. Magátová, Žofia 2001: Detský folklórny súbor Jelenček. Inf. szórólap. Jelenec, 1-4 o.
98. Majtán, Milan 1972: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava
99. Marhold, Karol – Hindák, František (ed.) 1998: Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. VEDA SAV, Bratislava
100. Marsina, Richard – Kušík, Miroslav 1959: Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I. Bratislava
101. Marsina, Richard (ed.) 1971-1987: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I-II. Bratislavae
102. Matunák Mihály 1895a: A végvárok állapota Érsekújvár bukása (1663.) után. Nyitrai megyei Szemle. III/55 (1895.12.15), 1-4 o.
103. Matunák Mihály 1895b: Török beütések Nyitra vármegyébe I-II. In: Nyitrai megyei Szemle. III/52-53 (1895.11.24-12.1.), 1-4 o.
104. Matunák Mihály 1897: Nyitra a török alatt. In: Nyitrai megyei Szemle. III/52-53 (1897.9.12), 1-4 o.
105. Mazúr, Emil és tsai. 1980: Atlas SSR. VEDA SAV, Bratislava
106. Mednyánszky Alajos 1827: Die Burg Ghymes. In: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte VIII, 417-430 o.
107. Mednyánszky, Alajos 1821: Ghymes várának leírása. In: Tudományos Gyűjtemény II, 36-46 o.
108. Mednyánszky, Aloysius 1808: Materialia ad Descriptionem Arcium et Castellorum Hungariae quae adhuc exstand. Congesta per Baronem Aloysium Mednyánszky. In: Országos Széchényi Könyvtár Budapest – Zbierka rukopisov: Quart Lat. 2338.
109. Menclová, Dobroslava – pozostalost': Archív Národního Muzea Praha – Fond Dobroslava a Václav Mencloví (ku Gýmešu kartony 18, 32, 35, 72, 101 sz.).
110. Menclová, Dobroslava 1956: Jelenec, okr. Nitra – hrad. Evidenčný pamiatkový list a pôdorys hradu. In: Ústredný archív Pamiatkového úradu SR - Z 3052, V - 2352;
111. Menclová, Dobroslava 1973: Príspevok k typológii hradov, zámkov a kaštieľov na Slovensku. In: Štefan, PISOŇ: Hrad, zámky a kaštiele na Slovensku. Martin, 397-446 o.
112. Mezőgazdasági statisztika 1897: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája I. Budapest 1897
113. Michalko, Ján és tsai. 1986: Geobotanická mapa ČSSR. Slovenská socialistická republika. Textová časť. Veda, Bratislava
114. MOL DI: Magyar Országos Levéltár Budapest – Diplomatikai levéltár.
115. MOL FL: Magyar Országos Levéltár Budapest – A Forgách család levéltár.
116. Molnár László – Motesíky Árpád 2000: Gróf Forgách Károly élete és családjának története. TerraPrint, Budapest
117. Motesíky Árpád 2001: Felvidéki vadászok életrajzi lexikona. KT Kiadó, Budapest
118. Nagy József 1864: Nyitra megye helyírása. Komárom.
119. Nagy József 1876: A cholera Nyitra megyében 1831-től 1874-ig. Nyitra, táblázat-melléklet
120. Nagy, Ludovicus 1828: Notitiae politico-geographico statisticae incluti Regni Hungariae I. Buda
121. Némethy, Josephus 1894: Series parochiarum et parochorum Archi-dioecesis Strigoniensis. Strigonii
122. Novák, Ján 1967: Slovenské mestské a obecné erby. Bratislava
123. Novák, Ján 1980: Rodové erby na Slovensku I. Osveta, Bratislava
124. Nyitrai írók könyve 1935: Nyitrai írók könyve. Nyitra
125. Nyitrai megyei Közlöny, VII. évf., 17. sz., 3. o., (1887.4.24)
126. Nyitrai megyei Szemle, XXV. évf., 26. sz., 4. o., (1917.7.1)
127. Obecná kronika. Gimesi Községi Hivatal levéltára, Gimes
128. Ortvy Tibor 1882: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. Buda, 1882, 350 o.
129. Petrovai R. Sándor 2002: Felvidéki kastélyok lexikona, I. kötet – Nyitrai terület. Révkomárom.
130. Phylloxera 1898: Phylloxera Ghymesen. Nyitrai megyei Szemle, VI. évf., 45. sz., 4. o. (1898.11.6)
131. PISOŇ, Štefan – Velba, Marián 1970: Naše hrad, a kaštiele. Mladé letá, Bratislava, Gýmeš (oldalszámozás nélkül)
132. Podhorec, Silvester – Gál, Ján 1991: Komjatice 1256-1991. Obecný úrad, Komjatice
133. Ratkoš, Peter: Osudy veľkomoravskej sakrálnej architektúry na Slovensku. In: Pamiatky – príroda XVIII, 3 sz., 9-100 o.
134. RDSI II: Sedlák, Vincent: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II. Bratislavae 1987.
135. Remellay Gusztáv 1857: Ghymes. In: Magyar Néplap, 11 sz.
136. Réthy L. 1898: A Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának 1897. évi gyarapodása. Archeológiai Értesítő, 18. évf., Budapest, 179 o.
137. Ruttkayová, Jaroslava – Ruttkay, Matej 1991: Archeologické nálezy v zbierkach Mestského múzea v Zlatých Moravciach. Nitra
138. Ruttkayová, Jaroslava – Ruttkay, Matej 1991: Archeologické nálezy v zbierkach Mestského múzea v Zlatých Moravciach. Nitra
139. Saec. Quintum: SAECULUM QUINTUM CONDITAE ARCIS GYMES GENTILITIAE DOMUS DOMINORUM COMITUM FORGACH FELICITER INCI-

- DEN IN ANNUM JUBILAEI MDCCL. In: Országos Széchényi Könyvtár Budapest; Štátny oblastný archív Nitra – Ivánka.
140. Sándor János 1996: Kolon egy falu a Zoboralján. *Lilium Aurum*, Dunaszerdahely
141. Sebők Jenő 1995: Adalékok a nyitragerencséri iskola történetéhez. Szakdolgozat. Kecskemét
142. Schematismus Strigoniensis: Schematismus venerabilis cleri archi-dioecesis Strigoniensis ab anno ... Strigonii
143. Schematismus Tyrnaviensis: Schematismus venerabilis cleri administrationis apostolicae Tyrnaviensis, Tyrnaviae
144. Slepčanová, Mária 1983: Kaplnka Jeleneckého kaštieľa – Program pamiatkovej úpravy. In: Archív KPÚ v Nitre, T 144.
145. Slepčanová, Mária 1985: Forgáčovský oltár z kaplnky v jelenskom kaštieli. In: *Pamiatky – príroda* XVI, 1 sz., 14-19 o.
146. Solymosi László (ed.) 2002: Az Esztergomi Székeskáptalan jegyzőkönyve. *Registrum Capituli Cathedralis Ecclesiae Strigoniensis (1500-1502, 1507-1527)*. Argumentum, Budapest
147. Soós Elemér 1910: Ghymes vár. Rkp. In: Országos Széchényi Könyvtár Budapest – Zbierka rukopisov; prepis štúdie aj v pozostalosti László Gerőa v Magyar Építészeti Múzeum Budapest.
148. Soznam miest 1939: Úradný soznam miest Slovenskej republiky podľa stavu z 1. sept. 1939, Bratislava
149. Stanislav, Ján 1942-1943: Z miestnych názvov okolia Nitry (Hyndice – Chyndice, Gýmeš, Gestf, Kaláz). *Slovenská reč*, 1942-1943, 305-309 o.
150. Statisztika 1910: Magyar Statisztikai Közlemények 42. 1910 Népszámlálás. Budapest, é. n.
151. Súpis 1967: Súpis pamiatok na Slovensku I. Bratislava.
152. Súpis 1967: Súpis pamiatok na Slovensku I-III, Bratislava
153. Szeberényi Zoltán 1976: A „Híd – Szlovenszkői Magyar Irodalmi Társulat” kiadói tevékenysége. *Irodalmi Szemle*, XIX. évf., 2. sz., 140-153 o.
154. Szénássy Árpád é. n.: Az 1848/49-es szabadságharc emlékhelyei. KT Kiadó, Komárom
155. Szentmihályi Szabó Péter 1988: Haláltánc. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
156. Szikciói 1888: Néhány észrevétel a „Nyitramegyei helynevek magyarázata” című cikksorozatra. VIII. évf., 17. sz., 243-254 o.
157. Šalkovský, Peter (ed.) 1989: Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. storočia I/I. AÚ SAV, Nitra, 188 o.
158. Školská kronika 0: Krónika štát. školy v Gýmeši, Gimesi Alapiskola levéltára
159. Školská kronika 1: Kronika č. 1. štát. ľud. školy menš. slov. v Gýmeši založená roku 1937/38. Gimesi Alapiskola levéltára
160. Školská kronika 2: Kronika č. 2., Gimesi Alapiskola levéltára
161. Školská kronika 3: Kronika č. 3. Gimesi Alapiskola levéltára
162. Školská kronika 4: Kronika č. 4, Gimesi Alapiskola levéltára
163. Štulrajterová, Katarína 1994: Najstaršie rody na Slovensku. *Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej*
164. Tagányi Károly 1887a: Adatok megyénk multjához a XVI. és XVII. századból. Nemesi fölkelések megyénkben a török ellen. In: *Nyitramegyei Közlöny* VII/34 (1887.8.21) 1-2 o.
165. Tagányi Károly 1887b: Nyitramegye helyneveinek magyarázata. *Ghymes. Nyitramegyei Közlöny*, 131. r.
166. Tagányi Károly 1887c: Protestáns templomok elfoglalása 1646-ig. *Nyitramegyei Közlöny*, VII/40, 1 o.
167. Tejfalusi Csóka Alajos: Ghymes határa térképének rajza. KSN Urb. Jelenec 1353, ŠOBA Nitra
168. Thury Elek 1908: A dunántúli református egyházkerület története I. Pápa
169. Tomisa, Ilona 1992: *Visitatio Canonica*. Az Esztergomi főegyházmegye Barsi főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647-1674. Budapest.
170. Učňiková, Danuta 1980: *Historický portrét na Slovensku*. Martin.
171. Ulrych, Libor – Košťál, Jaroslav – Ambros, Michal 1997: Kosatec trávolistý (*Iris graminea subsp. graminea*) v Chránenom areáli Jelenecká gaštanica. In: *Rosalia (Nitra)*, 12, 75-77 o.
172. Unger Mátyás – Szabolcs Ottó 1979: Magyarország története. Gondolat, Budapest
173. Váliné Pogány Jolán 2000: Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfelmérései 1869-1890. Budapest.
174. Vályi András 1799: Magyar országnak leírása II. Buda.
175. Vende Aladár 1898: Nyitravármegye községei. In: Magyarország vármegyéi és városai – Nyitravármegye. Budapest, 26-168 o.
176. Vertler Mátyás 1861: Kalandos utazás. In: *Delejtű* IV, 85-87 o.
177. *Visitatio 1647-1674: Visitatio Canonica*. Az esztergomi főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647-1674. MTA Néprajzi Kutatóintézete. Budapest, 1992
178. Vita et Acta: Vita et Acta Pauli Stephani Comitis Forgach de Gyemes per se ipsum connotata, potissimum. Magyar Nemzeti Múzeum. Gr. Forgách cs., Ghymesii lt., Lt. 1911. 58 sz.
179. Vita et Acta: Vita et Acta Pauli Stephani Comitis Forgach de Gyemes. In: *MOL FL – P* 1891, 1 cs., 1 tétel, s. 1-41 (32-54).
180. Víturka, Miroslav és tsai. 1992: Atlas životního prostředí a zdraví obyvatelů ČSFR. Geografický ústav ČSAV, Brno – Federální výbor pro ŽP, Praha
181. Watzka, Jozef – Zemene, Marián (ed.) 1966: Štátny archív v Bratislave. *Sprievodca po archívnych fordoch III*. Slovenská archívna správa, Bratislava
182. *Z klenotnice...: Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva*, 2. Antológia renesančných a humanistických literárnych textov. Bratislava 1985.
183. Zászló Ghimesen 1921: Keresztény szociális zászlóbontás Ghimesen. *Nyitramegyei Szemle*, XIX. évf., 29. sz., 3. o., (1921.7.17)
184. Zrubeová, Soňa 1982: Zámer pamiatkovej úpravy, Jelenec – kaštieľ. In: Archív KPÚ v Nitre, T 148.
185. Zrubec, Laco 1990: Gýmešský hárem. S-Glóbus, Bratislava
186. Zsigmond Tibor 1995: *Iskolatörténet olvasókönyv*. *Lilium Aurum*, Dunaszerdahely, 7-46 o.
187. ZsO: Zsigmondkori Okmánytár. Budapest
188. Žudel, Juraj 1995: Osídlenie južného Slovenska. Ako sa menila etnická hranica. *Historická revue* VI/10, 12-14 o.